

NUO IŠKALOS IKI VIRTUALIOS MOKYKLOS

ISTORINĖ LITUANISTINIŲ MOKYKLŲ APYBRAIŽA (XIX A. PAB.
— XXI A. PRADŽIA)

Dr. Ilona Strumickienė

Turinys

LIETUVIŠKO ŠVIETIMO UŽSIENYJE PRADŽIOS IR RAIDOS KRYPTYS 1888—1945 M.	3
MANANT, KAD GREIT GRĮŠ: LIETUVIŲ MOKYKLOS IŠVIETINTŲJŲ ASMENŲ STOVYKLOSE 1945-1949 M.	9
LITUANISTINĖS MOKYKLOS 1949-1990: KOVOJANT SU NUTAUTIMO (NE)IŠVENGIAMYBE	13
PER MOKYKLĄ Į GLOBALIĄ LIETUVĄ: LITUANISTINIŲ MOKYKLŲ RAIDOS TENDENCIJOS PO 1990 M.	24
APIBENDRINIMAS:	35
DAUGIAU, GILIAU, PLAČIAU:.....	36

Šiandien lietuvių švietimas užsienyje atrodo kaip gana aiški ir sklandžiai veikianti sistema. Viena ryškiausių šios sistemos ašių – lituanistinės mokyklos, kurios siūlo įvairias ugdymo formas (neformalų, formalų, nuotolinį, virtualų mokymąsi). Lituanistinė mokykla suprantama kaip švietimo įstaiga užsienyje, kurioje supažindinama su Lietuva, sudaromos sąlygos saviraiškai lietuvių kalba ir per kurią palaikoma ir skleidžiama lietuvybė. Pažymėtina, kad lituanistinės mokyklos egzistuoja platesniame lituanistinio ugdymo, apimančio tokius faktorius, kaip šeima, darželiai, bendruomenės, organizacijos, stovyklos ir kt., kontekste.

Naujausi – 2025 m. liepos mėn. duomenys rodo, kad užsienyje veikia net 301 lituanistinio švietimo įstaiga. Jose mokosi apie 12,5 tūkstančio vaikų ir jaunuolių¹. Nors dauguma lituanistinio ugdymo įstaigų yra įtrauktos į Lietuvos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos registrą², tačiau egzistuoja ir šiame sąraše neregistruojančių mokyklų.

Už šių skaičių slypi gyva, spalvinga istorija, prasidėjusi XIX a. pabaigoje, kai pirmieji emigrantai kūrė mokyklas prie parapijų, kur lietuvių kalba mokė ir poterių, ir gyvenimui JAV reikalingų žinių. Per daugiau nei šimtą metų, lituanistinės mokyklos patyrė daugybę transformacijų ir yra išplitusios visuose žemynuose, išskyrus Antarktidą.

Lituanistinės mokyklos, ir apskritai užsienio lietuvių švietimas, yra sulaukęs įvairių disciplinų tyrėjų (istorikų, sociologų, antropologų, pedagogų ir kt.) ar įžvalgių stebėtojų dėmesio. Ši apžvalga siekia apibendrinti jau egzistuojančius tyrimus ir išryškinti lituanistinio švietimo raidos nuo pirmųjų suolų bažnytinėse salėse iki šiuolaikinių virtualių pamokų tendencijas.

Etninis švietimas diasporose yra įprastas reiškinys ir užsienio lietuviai bendrame kontekste nėra išskirtiniai. Vis dėlto, lituanistinis švietimas užima kartinę vietą lietuvių diasporos istorijoje ir kasdienoje. Tai daugiau nei pamokos šeštadieniais, tai diasporos išlikimo garantas, ryšys su Lietuva, lietuviškos tapatybės saugotojas, neformalių Lietuvos *ambasadorių* užsienyje kalvė.

Dar 1965 m. pedagogas Juozas Masilionis rašė, kad lituanistinė mokykla:

„yra labai savotiško ir retai istorijoje pasitaikančio pobūdžio: ji yra idealistinė, o ne karjerinė. Kur čia pasireiškia idealizmas? Ogi visur. Idealizmą rodo tėvai, leisdami vaikus į lituanistinę mokyklą, idealizmą rodo mokytojai, joje dirbdami, idealizmą rodo ir vaikai, ją lankydami, ir visuomenė, ją remdama. Tėvai leisdami vaikus, į lituanistinę mokyklą žino, kad ne čia jų vaikų karjera, ne joje gaus jis profesinį išsilavinimą, kuris vėliau padės pelnyti duoną. Leidžia, nes žino, kad ne vien duona žmogus gyvas. Ir mokytojai gerai žino, kad ne čia, ne mokykloje jie pragyvenimą uždirba, o visai kitur, kasdieninėje darbovietėje, tačiau dirba, nepaisydami įvairiausių sunkumų, nes nori vesti jaunimą Lietuvos keliu.“³

Tikime, kad istorinė perspektyva per analogijas, dėsninumus ar sutapimus gali suteikti naudingų įžvalgų ar net gerųjų pavyzdžių šiandien užsienio lietuvių lituanistiniu ugdymu susirūpinusiems mokytojams, tėvams, rėmėjams, politikos formuotojams, juolab, kad pastaraisiais dešimtmečiais stokojama lituanistinio švietimo praktikos, teorijos ir ateities perspektyvų platesnio vertinimo.

Prieigų, kaip papasakoti lituanistinių mokyklų istoriją gali būti įvairių. Šioje apžvalgoje, sekant istorike Indre Karčiauskaite⁴, bus naudojama chronologinė keturių istorinių laikotarpių schema, kuri leidžia išryškinti būdingiausius bruožus, nepamirštant, kad būta daugybės persipynusių, per skirtingus laikotarpius besitęsiančių, o taip pat į jokiais schemas netelpančių įvykių bei procesų.

¹ Lituanistinio švietimo įstaigos [interaktyvus] <https://www.aikos.smm.lt/Registrai/Lituanistinio-svietimo-istaigos/SitePages/Pagrindinis.aspx?ss=ec16e32d-fd1c-4e27-aaef-49348d835409>; Lituanistinis švietimas. [interaktyvus] <https://globalilietuva.urm.lt/gyvenu-uzsienyje/lituanistinis-svietimas/232> [žiūrėta 2025 07 29].

² Lituanistinio švietimo įstaigos [interaktyvus] <https://www.aikos.smm.lt/Registrai/Lituanistinio-svietimo-istaigos/SitePages/Pagrindinis.aspx?ss=ec16e32d-fd1c-4e27-aaef-49348d835409> [žiūrėta 2025 08 07].

³ Juozas Masilionis. Mokykla dar eina idealizmo keliu. *Draugas*. 1965 01 08, p. 8.

⁴ Indrė Karčiauskaitė. Lituanistinis švietimas emigracijoje. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 117-141.

LIETUVIŠKO ŠVIETIMO UŽSIENYJE PRADŽIOS IR RAIDOS KRYPTYS 1888—1945 M.

Raktažodžiai: integracija, parapiinės mokyklos, vienuolijos, asimiliacija

Geografija: JAV, Kanada, Latvija, Rusija, Brazilija, Argentina, Urugvajus

Lituanistinių mokyklų pradžia siejama su keletu vienašalių, tarpusavyje persidengiančių procesų, kaip antai masinė migracija, lietuvių tautinės savimonės formavimasis. Nagrinėjamu laikotarpiu emigrantai iš Lietuvos plačiai pasklido po pasaulį. XIX a. antroje pusėje vyкта į Rusijos imperijos miestus, Didžiąją Britaniją, ir, žinoma, svajonių kraštą — **Jungtinės Amerikos Valstijas**. Nedideli skaičiai emigrantų iš Lietuvos pasiekė ir kitus kraštus. Pirmasis pasaulinis karas lėmė, kad didelė dalis Lietuvos gyventojų buvo evakuota į Rusijos imperijos gilumą; XX a. 3 deš. JAV apribojus imigraciją, emigracijos iš Lietuvos srautai nukrypo į Pietų Amerikos šalis. 1940 m. Lietuvos okupaciją lygėjo ir didelės Lietuvos gyventojų dalies tremtys. Svarbus faktorius šiuo laikotarpiu — nepriklausomos Lietuvos valstybės egzistavimas (1918-1940).

Kaip ir daugelis kitų lietuvių išeivijos reiškinių, lietuviškos mokyklos pirmiausia atsirado JAV. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje čia gyveno per du šimtus tūkstančių lietuvių, kurie dažniausiai kūrėsi kompaktiškai didžiuosiuose industriniuose regionuose. *Naujajame pasaulyje* atidūrę emigrantai iš Lietuvos greitai suvokė besiskiriantys nuo kitų savo kalba, religija, papročiais, o taip pat išsilavinimo lygiu. Daugelis jų — buvo beraščiai ar mažaraščiai. Pastaroji aplinkybė sunkino jų integracijos į JAV darbo rinką ir visuomenę galimybes. Imta ieškoti išeičių. Lietuviai pasižymėjo išskirtiniu siekiu mokytis – tai iš dalies lėmė švietimo suvaržymai carinėje Rusijoje, o atvykus į JAV atsivėrė kur kas palankesnės galimybės. Ypač daug pastangų dėjo tam, kad jų vaikai gautų kuo geresnį išsilavinimą. Didesnis dėmesys vaikų ugdymui ėmė ryškėti XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, kai vis daugiau JAV gimusių lietuvių vaikų pasiekė mokyklinį amžių⁵.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje daugumoje JAV valstijų galiojo įstatymas, įpareigojantis 8–14 metų vaikus lankyti mokyklą. Tai paskatino spartų valstybinių (viešųjų) mokyklų tinklo augimą. Tačiau kartu ėmė kurtis ir parapiinės mokyklos. Pastarąsias steigti ėmė įvairios tautinės bendruomenės – vokiečių, prancūzų, airių, lenkų ir kitų tautybių atstovai. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad valstybinėse mokyklose nebuvo dėstoma tikyba, o tautinėms bendruomenėms religinis ugdymas atrodė svarbi vaikų auklėjimo dalis. Pasirinkimas tarp valstybinės ir parapiinės mokyklos tapo katalikų ir laisvamanių, kurių tarp to meto lietuvių nebuvo daug, susikirtimo tašku. Žinoma, katalikai, kurie dominavo tarp emigrantų iš Lietuvos, buvo už parapiines mokyklas⁶.

Pirmiesiems emigrantams iš Lietuvos siekiant išsilavinimo, svarbią pagalbą suteikė lietuvių kunigai. Jie rūpinosi ne tik tikinčiųjų dvasiniu gyvenimu, bet ir naujai besikuriančių lietuviškų parapijų gyvybingumu bei finansiniu tvarumu. Jie buvo tarp pirmųjų kėlusių lietuviškumo puoselėjimo išeivijoje klausimus. Šiuos uždavinius galėjo išspręsti parapiinė mokykla. Kun. Antano Burbos nuomone (1890), parapija ir joje veikianti mokykla (mokslainė) turėtų tapti viena svarbiausių priemonių išsaugant ir ugdant lietuviškumą:

„2) kur yra lietuviška parapija, turi būti užvesta lietuviška mokslainė dėl vaikų, idant toje mokslainėje, mokinant tikėjimiškų dalykų, drauge mokintų ir kitų pradinių mokslų, beje: rokundu, istorijos, geografinės ir t.t. Toji mokslainė turi būti tikrai tautiška, idant paaugę neatsižadėtų savo tėvynės ir kalbos. Mokslainė turi būti židiniu lietuviškosios.“⁷

⁵ Remigijus Misiūnas. JAV lietuvių švietimo, savišvietos ir skaitymo klausimai išeivijos periodikoje (iki 1904 m.). *Knygotyra*. 2017, T. 69, p. 42-83.

⁶ Misiūnas, p. 48.

⁷ Apie lietuviškumą (Kalba kun. A. Burbos, laikyta susirinkime Baltimorės „Liet. Mokslo Draugystės“, 31 d. liepos m. š. m.). *Vienybė lietuviškumui*, 1890 08 06, p. 4.

Pirmoji tokia mokykla savo veiklą pradėjo Mahanoi Sitje (Mahonay City) Pensilvanijos valstijoje, 1888 m. Jos steigėjas buvo kunigas Petras Abromaitis⁸. Kunigo Abromaičio pavyzdžiu pasekė ir kitų parapijų klebonai. 1898 m. *Tėvynės sargas* teigė, jog tuo metu JAV veikė septynios lietuviškos mokyklos⁹.

Dar pačioje lituanistinių mokyklų istorijos pradžioje jų kūrėjai svarstė sekmadieninių mokyklų idėją – ją galima laikyti šiandieninių savaitgalinių ar šeštadieninių mokyklų pirmavaizdžiu. 1895 m. kunigas Antanas Milukas pristatė Šenandoa (Shenandoah) šv. Jurgio parapijos savaitgalinės mokyklos projektą, skirtą vaikų tikėjimo žinių gilinimui. Tačiau ši iniciatyva sulaukė kritikos – teigta, kad vaikai, visą savaitę lankę mokyklą, sekmadienį nebenorės vėl sėsti į suolą¹⁰.

Jau lituanistinių mokyklų istorijos pradžioje išryškėjo tokios problemos, kurios aktualios ir šiandien – mažas moksleivių skaičius nuo bendrosios populiacijos, mokymo kokybė ir — mokytojų trūkumas.

Vaikus ir suaugusiuosius mokino kunigai, vargonininkai ir šiek tiek labiau išsilavinę bendruomenės nariai, kartais net kitataučiai. Aktualus buvo ir atlygio mokytojams klausimas. Lietuviai kunigai matė, kad kitų tautų bendruomenėse šios dvi problemos buvo sprendžiamos pasitelkiant seseris vienuoles. 1895 m. Plymouth (Plymouth), Pensilvanijoje įvykusiame lietuvių kunigų suvažiavime buvo nutarta steigti lietuvių moterų vienuoliją, kuri užsiimtų lietuvių vaikų mokymu, o kol tokios vienuolijos nebuvo kai kurie kunigai kvietėsi ne lietuves vienuoles dirbti lietuvių mokyklose.

1907 m. rugpjūčio 30 d. — reikšminga data lituanistinių mokyklų istorijoje, žyminti Šv. Kazimiero seserų kongregacijos įsteigimą. Pirmoji jų vadovaujama mokykla buvo atidaryta tais pačiais 1907 m. Mont Karmelyje (Mount Carmel), Pensilvanijos valstijoje. Auganti vienuolija atliko svarbų vaidmenį plečiantis lituanistinių mokyklų tinklui bei kylant ugdymo kokybei jose. Prieš pirmąjį pasaulinį karą seserys kazimierietės dirbo 7 mokyklose; 1932 m. — 25 parapijose mokyklose bei 2 mergaičių akademijose; 1956 m. šis skaičius jau išaugo iki 6 aukštesniųjų mokyklų bei 37 pradžios mokyklų. Seserys kazimierietės buvo tos, kurios įkūrė pirmąją aukštesniąją mokyklą (Šv. Kazimiero akademiją Čikagoje, kuri 1952 m. išaugo į Maria High School)¹¹. Jos buvo tos, kurios ėmėsi suvienodinti parapinių mokyklų programas. Pirmas toks bandymas — 1907 m.¹² XX a. pradžioje kazimieriečių vadovautose mokyklose buvo mokoma tikybos, lituanistikos, anglų kalbos, matematikos, geografijos, JAV istorijos, fiziologijos, dailės-menų¹³.

Su kunigo Fabijono Kemėšio pagalba seserys sutelkė platų rėmėjų ratą, kuris palengvino mokyklų steigimo ir išlaikymo našta, kuri anksčiau tekdavo tik konkrečia mokykla suinteresuotai bendruomenei¹⁴. Finansinis iššūkis išlaikyti įkurtas mokyklas, remti mokyklomis besirūpinančias vienuolijas dar labiau telkė lietuvių bendruomenę.

Seserys kazimierietės prisidėjo prie periodinių leidinių, skirtų lituanistinio švietimo klausimams, atsiradimo. 1925 m. buvo pradėtas leisti žurnalas *Šv. Kazimiero akademijos aidai*¹⁵.

Seserų kazimieriečių pavyzdžiu į lituanistinį ugdymą vėlesniais metais jungėsi ir daugiau moterų bei vyrų vienuolijų¹⁶, kurios galėjo pasinaudoti pirmtakių pavyzdžiu ir gerosiomis patirtimis. Pastebėtina, kad tiek moterų, tiek vyrų vienuolijos per aukštesniasias mokyklas ieškojo prieauglio savo religinėms bendruomenėms, mokslas čia vyko mergaitėms ir berniukams atskirai.

⁸ *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas. Boston, 1971, p. 435.

⁹ Amerikoje. *Tėvynės sargas*. 1898, nr. 9, p. 25.

¹⁰ Misiūnas, p. 54.

¹¹ Kazimierietės. *Lietuvių enciklopedija*. T. 11. South Boston, 1957, p. 286.

¹² M. Perpetua Gudaitė, M. Janina Golubickaitė. Švento Kazimiero seserys lietuvių švietimo darbe. In: Juozas Masilionis, Stasė Petersonienė. *Lietuviškasis švietimas Šiaurės Amerikoje*. Chicago, 2000, p. 12.

¹³ Gudaitė, Golubickaitė, p. 13.

¹⁴ Kazimierietės. *Lietuvių enciklopedija*. t. 11. South Boston, 1957, p. 286.

¹⁵ Gudaitė, Golubickaitė, p. 17.

¹⁶ Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo seserys (Putname), Šv. Pranciškaus seserys (Pitsburge), Nukryžiuotojo Jėzaus seserys (Broktone); vėliau — tėvai marijonai, tėvai pranciškonai ir saleziečiai.

Iki 1921 m., kai JAV įvedė imigracijos kvotas, lietuvių bendruomenė vis pasipildydavo naujais nariais, tačiau XX a. 3 deš. jų srautas praktiškai išseko. Iki didžiosios ekonominės krizės JAV galima stebėti mokyklų skaičiaus augimą, tačiau prasidėjusi krizė jį sustabdė¹⁷, o XX a. 4 deš. išryškėjo, kad lietuvių mokyklos nebebuvo lietuviybės židiniai. Seserų M. Perpetuos Gudaitės ir M. Janinos Golubuckaitės teigimu, iki 1930 m. lietuviškose mokyklose vyravo lietuvių kalbos klestėjimo laikotarpis – su mokiniais buvo galima laisvai bendrauti jų tėvų gimtąja kalba. XX a. 4 deš. lietuvių mokyklos susidūrė su asimiliacijos ir integracijos į JAV visuomenę pasekmėmis. Apie 1935 m. į mokyklas vis dažniau ateidavo mišrių šeimų vaikai nemokantys lietuvių kalbos, ir net nelietuvių tautybės mokinių, mokytojomis tapdavo jau Amerikoje gimusios merginos¹⁸. Kritikos, ne visada pagrįstos, strėlės dėl lietuvių kalbos vietos nykimo lituanistinėse mokyklose dažnai tekdavo seserims vienuolėms. Žvelgiant retrospektyviai, galima pastebėti, kad seserys dėjo daug pastangų lietuviškumo išlaikymui. Viena iš priemonių — studijos Lietuvoje. Nuo 1920 m. seserys Kazimierietės periodiškai vykdavo ilgesniam laikui į Lietuvą, čia studijavo, gilino lietuvių kalbos ir kultūros pažinimo žinias. Grįžusios į Ameriką, jos dalijosi Lietuvoje įgytomis žiniomis ir įgūdžiais tiek su savo mokiniais, tiek su kitomis vienuolėmis-mokytojomis ir nors trumpam prisidėdavo prie lietuvių kalbos vartojimo entuziazmo lituanistinėse mokyklose.¹⁹ Tokiu būdu galime stebėti dar vieno reiškinio lituanistinių mokyklų istorijoje susiformavimą — lietuviškumo *sėmimąsi* Lietuvoje.

I. Karčiauskaitės nuomone, tarpukario Lietuvos valdžia „nieko nepadarė“, kad paskatintų daugiau vienuolių ir kunigų vykti į Lietuvą – jų išitraukimas galėjo reikšmingai prisidėti prie lituanistinių mokyklų lietuviškumo išsaugojimo ir ilgesnio gyvavimo²⁰.

Žvelgdami iš etnolingvistinės perspektyvos, istorikai pastebi, kad JAV lietuvių parapinės ir vienuolijų administruojamos mokyklos, orientuotos į integracijos gyvenamojoje šalyje palengvinimą, buvo svarbiu, bet tik laikinu asimiliacijos ir lietuviškos tapatybės ženklų erozijos stabdžiu²¹.

Galima konstatuoti, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje JAV susiformavo savarankiška lituanistinio ugdymo sistema, kurios kūrimas ir išlaikymas rėmėsi pačios bendruomenės ištekliais. Tai buvo įmanoma, nes tuo metu lietuviai JAV turėjo pakankamai materialinių, žmogiškųjų ir intelektualinių pajėgų.

Jėgų steigti mokyklas užteko ir lietuviams, gyvenusiems **Latvijoje**. Lietuvių migrantų padėtis čia irgi nebuvo lengva. Jiems teko rūpintis ne tik materialine gerove, tautiniu išlikimu, bet ir bendruomenės raštingumu. Nagrinėjamu laikotarpiu lituanistinis švietimas čia rūpėjo labdaros, švietimo, mokytojų organizacijoms, Latvijoje rezidavusiems Lietuvos diplomatomams, o XX a. 4 deš. lietuvių mokyklų padėti reglamentavo dvišalis Lietuvos ir Latvijos susitarimas mokyklų klausimu.

Šiuo laikotarpiu pagrindinis bendruomenės rūpestis buvo pradinės mokyklos. Jų skaičius pamažu didėjo: 1907 m. Rygoje veikė dvi lietuvių mokyklos, o iki 1917 m. jų skaičius išaugo iki penkių – jose lietuvių kalba buvo dėstoma kaip atskiras dalykas. 1918 m. Rygoje ir Liepojoje įsteigtos dvi visiškai lietuviškos mokyklos. Iki 1940 m., prieš sovietinę okupaciją, Latvijoje veikė 14 pradinių mokyklų ir viena gimnazija Rygoje²². Jos tikslas buvo rengti taip Latvijos lietuvių bendruomenei reikalingą inteligentiją. Tyrėjai yra pastebėję, kad Žemgalos regione, kur gyveno beveik pusė Latvijos lietuvių bendruomenės, nebuvo nuolat veikiančių lietuvių mokyklų²³.

Kadangi Latvijoje gyvavo gausi lietuvių bendruomenė, o Lietuvoje – reikšminga latvių mažuma, abiejų tautų atstovams buvo aktualus mokyklų gimtąja kalba klausimas. Siekdamas jį spręsti valstybiniu lygiu, kaimyninių šalių vyriausybės susitarė dėl dvišalio susitarimo. Po ilgų derybų 1931

¹⁷ Alfonsas Eidintas. *Lietuva ir masinė išėivystė 1868-2020 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021, p. 112.

¹⁸ Gudaitė, Golubickaitė, p. 14-15.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Karčiauskaitė, p. 124.

²¹ Eidintas, p. 124; Karčiauskaitė, p. 122.

²² Mokykla. *Lietuvių enciklopedija*. T. 19, South Boston, 1959, p. 129.

²³ Dangira Mačiulis, Ēriks Jēkabsons. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918-1940 metais*. Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 158.

m. buvo pasirašyta vadinamoji Lietuvos ir Latvijos mokyklų konvencija, kurioje buvo reglamentuota lietuvių ir latvių – kaip tautinių mažumų – mokyklų padėtis viena kitos valstybėje.

Konvencija numatė, kad valstybė įsipareigoja steigti ir išlaikyti mokyklą, jei konkrečioje vietovėje gyvena bent 20 mokyklinio amžiaus vaikų iš atitinkamos tautinės bendruomenės. Nors šio dokumento įgyvendinimas nebuvo sklandus, jis vis dėlto suteikė Latvijoje gyvenusiems lietuviams realią galimybę lankyti lietuviškas mokyklas ir ugdyti jaunojo lietuvių prierašumą savo istorinei tėvynei²⁴. Konvencijos pagrindu mokyklų išlaikymo atsakomybė perėjo valstybei, todėl tai sumažino materialinę naštą, iki tol tekusią pačioms bendruomenėms ar pavienėms šeimoms.

Lietuvos ir Latvijos konvencija mokyklų klausimu yra svarbus pavyzdys lituanistinių mokyklų istorijoje – ji parodo, kaip valstybė gali prisidėti sprendžiant tautinių mokyklų užsienyje klausimą ir padėti savo tautiečiams išlaikyti gimtąją kalbą bei tapatybę.

Sovietų Sąjungai 1940 m. okupavus Latviją, leista veikti buvo tik vienai lietuviškai mokyklai, o likusios buvo uždarytos. Nacių okupacijos metais visos iki 1940 m. veikusios lietuviškos mokyklos atnaujino savo veiklą, buvo įsteigtos dvi naujos lietuvių mokyklos, o keliose mokyklose buvo įvestas lietuvių kalbos dėstymas. Deja, prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, visos lietuviškos mokyklos Latvijoje buvo uždarytos²⁵. Paskutine uždaryta Rygos lietuvių gimnazija – 1948 m.²⁶

Atskiras etapas lituanistinių mokyklų istorijoje — mokyklos, susiformavusios **Rusijos** imperijos gilumoje, kai pirmojo pasaulinio karo metais čia buvo evakuota daugiau nei 300 tūkstančių Lietuvos gyventojų²⁷. Čia galima išvelgti daugybę paralelių su lituanistiniu švietimu išvietintųjų asmenų (Displaced Persons, DP) stovyklų laikotarpiu. Deja, istorinių tyrimų, yra nepalyginamai mažiau.

Istoriko Vincento Liulevičiaus duomenimis, buvo įsteigtos 254 mokyklos su lietuvių kalbos dėstymu²⁸. Daug lietuvių mokinių ir pedagogų susitelkė Voroneže, kur 1915 m. buvo įsteigtos berniukų ir mergaičių gimnazijos, kuriose kai kurie dalykai pradėti dėstyti lietuvių kalba. 1916 m. Voroneže veiklą pradėjo Vilkaviškio berniukų gimnazija; „Saulės“ dviklasė pradinė mokykla ir „Saulės“ Šančių dviklasė pradinė mokykla. Moksleiviai buvo apgyvendinti dešimtyje jiems įsteigtų bendrabučių — 3 merginoms ir 7 vaikinams. 1916 m. vasarį juose gyveno 873 moksleiviai, kuriems buvo suteiktas pilnas išlaikymas: maistas, drabužiai, avalynė, knygos ir kt. Taip pat buvo apmokamos mokslų išlaidos tose mokyklose, kurias jie lankė. Veikė ir vaikų prieglauda, kurioje gyveno 36 berniukai ir 60 mergaičių, visi jie mokėsi pradinėje mokykloje, įsteigtoje prie prieglaudos²⁹.

Voroneže dirbo žymūs pedagogai – Juozas Balčikonis, Jonas Jablonskis, Juozas Vokietaitis, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Pranas Mašiotas ir kiti. Jie ne tik dėstė, bet ir dalyvavo pasitarimuose, kuriuose buvo svarstomi būsimos Lietuvos švietimo sistemos klausimai ir rengiamos įvairių dalykų programos. Istorikės Vidos Pukienės teigimu, Voroneže dirbę lietuvių pedagogai nuveikė itin svarbų darbą – jų patirtis, programiniai svarstymai ir ugdymo modeliai tapo vertinga prielaida formuojant nepriklausomos Lietuvos švietimo sistemą. Čia vykusios diskusijos dėl dalykų turinio ir švietimo struktūros vėliau rado atgarsį Lietuvos mokyklose³⁰.

Lietuvių vidurinės mokyklos taip pat veikė Sankt Peterburge, Tambove ir Jaroslavyje³¹.

Po Pirmojo pasaulinio karo JAV griežtinant imigracijos reikalavimus ir ženkliai sumažinus imigrantų srautus, geresnio gyvenimo ieškojusiems lietuviams teko ieškoti kitų šalių. XX a. 3 deš. emigracijos

²⁴ Ten pat, p. 183.

²⁵ Mokykla. *Lietuvių enciklopedija*. T. 19, South Boston, 1959, p. 129.

²⁶ *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, Vilnius, 2004, p. 271.

²⁷ Lietuva Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918) [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuva-pirmojo-pasaulinio-karo-metais-1914-1918/> [žiūrėta 2025 07 03]. Istoriografijoje sutinkami ir didesni skaičiai. Žr. Vincentas Liulevičius. *Iševijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Chicago, 1981, p. 112.

²⁸ Liulevičius, p. 113.

²⁹ Vida Pukienė. Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. *Istorija*. 2008, nr. 70, p. 19.

³⁰ Ten pat.

³¹ Švietimas Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/svietimas-lietuvoje-pirmojo-pasaulinio-karo-metais/> [žiūrėta 2025 07 07].

srautai nukrypo į Pietų Ameriką, Kanadą. Čia vyko išimtinai jauno ir vidutinio amžiaus žmonės. Svarbus lietuvių imigrantų bendruomenių Pietų Amerikoje bruožas — stiprios ir gausios kairiųjų ar net komunistų organizacijos. Skirtingai nei JAV, Pietų Amerikoje katalikų kunigai nevaidino tokio reikšmingo vaidmens lietuvių bendruomenių gyvenime. Pirmasis lietuvių kunigas (Jeronimas Valaitis) į Braziliją atvyko tik 1928 m.³² Lietuvių bendruomenių būrimo, mokyklų steigimo veiklą daugeliu atvejų perėmė Lietuvos diplomatai. Atsiliepdama į sudėtingas tautiečių gyvenimo sąlygas, 1932 m. buvo įkurta *Draugija užsienio lietuviams remti*, kuri aktyviai prisidėjo prie lietuviškų mokyklų steigimo ir išlaikymo, mokytojų atlyginimų mokėjimo. Lietuvoje draugija kaupė ir siuntė įvairius leidinius į užsienį, o vasaros atostogų metu Palangoje organizavo lituanistikos kursus, kuriuose dalyvavo tiek draugijos remiamų mokyklų mokytojai, tiek Lietuvoje studijuojantys užsienio lietuvių studentai bei vasaroti atvykę išeiviai³³.

Vis dėlto, Lietuvos vyriausybė finansavo tik mokyklų steigimą ir mokėjo atlyginimus mokytojams, visas kitas mokyklų išlaikymas gulė ant mokinių tėvų pečių³⁴. Ne retai šeimai ši našta buvo per sunki. Lietuvių mokyklos Pietų Amerikoje, kaip ir kitose šalyse tuo metu turėjo spręsti ne tik tautinio sąmoningumo, bet ir analfabetizmo problemą. Beraščių procentas tarp lietuvių imigrantų buvo aukštas.

I. Karčiauskaitė pastebėjo, Pietų Amerikoje veikusių lietuviškų mokyklų pagrindinis finansavimo šaltinis buvo Lietuva. Tačiau po 1940 m. įvykdytos Lietuvos okupacijos šis ryšys nutrūko, todėl daugelis mokyklų neteko paramos ir buvo priverstos užsidaryti. Ilgiau išsilaikė tik San Paulo lietuvių mokykla³⁵.

Lituanistinių mokyklų ugnelei Pietų Amerikoje neleido užgesti lietuvių vienuolijos: 1938 m. Šv. Juozapo draugija pakvietė seseris pranciškietes iš JAV lietuvių mokykloms Brazilijoje³⁶, o 1920-1940 m. į **Braziliją** emigravo apie 25 tūkstančiai lietuvių³⁷, čia jų laukė sunkios gyvenimo ir darbo sąlygos. Ilgainiui susidarė kompaktiškos lietuvių kolonijos, kuriuose iškilo ir mokyklų lietuvių vaikams klausimas. Juo rūpinosi katalikiška, kun. J. Valaičio suburta Šv. Juozapo draugija, įsteigusi vieną mokyklą bei Brazilijos lietuvių sąjunga, turėjusi penkias mokyklas.³⁸ 1929 m. duris atvėrė pirmoji Brazilijoje lietuvių mokykla, pavadinta Vinco Kudirkos vardu. Tai buvo pirmoji lietuvių mokykla visoje Pietų Amerikoje.

Juozas Daugėla taip aprašo šios mokyklos realijas. Pradžioje buvo sudarytos dvi mokinių grupės po 50-60 vaikų, vėliau prie mokyklos buvo įsteigti portugalų kalbos kursai, kurie vėliau buvo panaikinti. Mokykloje dirbo du mokytojai — lietuvis (buvęs Berlyno universiteto fakulteto studentas Vincas Morkys) ir brazilė (Irma Caruso). Atlyginimus abiem mokytojams mokėjo Lietuvos konsulas. Mokykloje kasdien vyko po šešias pamokas — po tris lietuvių ir portugalų kalbomis. Mokslas vaikui šioje mokykloje per mėnesį kainavo 4 litus ir 80 centų. Tačiau ir tokią sumą sumokėti įstengė ne visi tėvai. Kai kuriems ją dengė Lietuvos konsulas. Iš surinktų pinigų buvo mokama patalpų nuoma, sumokama sargui, taisomi suolai³⁹.

Lietuvos vyriausybė negalėjo ignoruoti Brazilijoje ir kitose Pietų Amerikos šalyse atsidūrusių tautiečių vargų ir maldavimų padėti. Per Draugiją užsienio lietuviams remti, o taip pat Lietuvos diplomatus Lietuvos valdžia teikė paramą Brazilijos lietuviams. Dalis lėšų buvo skiriama mokytojų algoms ir mokykloms išlaikyti.

³² Brazilija. *Lietuvių enciklopedija*. T. 3; South Boston, 1954, p. 226.

³³ Draugija užsienio lietuviams remti [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/draugija-uzsienio-lietuviams-remti/> [žiūrėta 2005 03 07].

³⁴ Pranas Ulevičius. *Pietų Amerikos lietuviai*. Vilnius, 1960, p. 209.

³⁵ Karčiauskaitė, p. 122.

³⁶ Brazilija. *Lietuvių enciklopedija*. T. 3; South Boston, 1954, p. 226; *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 143; Gudaitė, Golubickaitė, p. 16.

³⁷ Eidintas, p. 196

³⁸ Ten pat, p. 202-204.

³⁹ Juozas Daugėla. *Lietuviai Brazilijoje*. Kaunas, 1933, p. 228.

Brazilijos vyriausybė siekė spartesnės imigrantų asimiliacijos ir trukdė teikti pagalbą imigrantų organizacijoms. XX a. 4 deš. veikė įstatymai vaikams (miestuose iki 10 m., o kaimuose iki 14 m.) draudę mokytis mokyklose ne portugalų kalba⁴⁰.

Iki Antrojo pasaulinio karo į **Argentina** atvyko daugiau nei 16 tūkstančių imigrantų iš Lietuvos. Dauguma jų įsikūrė Buenos Airėse, Rosarijuje, Berise ir kituose didesniuose miestuose. Nors čia gyvenimo ir darbo sąlygos buvo geresnės nei Brazilijoje, vis dėl to lietuviai vargo. Nepaisydami sunkumų, jie ir čia steigė mokyklas. 1938 m. Buenos Airėse veikė 3, o Berise — 1 lietuvių mokykla⁴¹. 1939 m. Buenos Airių lietuviai stengėsi sujungti visas mokyklas į vieną ir organizuoti mokinių pavežimą autobusu į ir iš mokyklos, kaip tai darė kitų tautų atstovai. Negavus Lietuvos vyriausybės paramos, autobuso idėja nebuvo įgyvendinta⁴².

XX a. 3 - 4 deš. **Urugvajuje** gyveno apie 5 tūkstančiai lietuvių, kurių dauguma spietėsi sostinės Montevidėjaus priemiesčiuose, kur veikė viena lietuvių pradinė mokykla, pavadinta dr. Jono Basanavičiaus vardu⁴³. Mokyklą išlaikė tėvai. Joje dirbo du lietuviai mokytojai, viena mokytoja ispanų kalba ir net gi muzikos ir dainavimo mokytojas, kuris dėl lėšų stygiaus vėliau buvo atleistas⁴⁴. Dalis XX a. 3-4 deš. emigrantų iš Lietuvos atvyko į **Kanada**. Čia lituanistinės mokyklos kūrėsi panašiai kaip ir JAV. Mokyklų steigėjais taip pat tapdavo kunigai, katalikiškos draugijos. Pvz. Monrealyje, kur pirmoji dviklasė lietuviška mokykla buvo įsteigta 1918 m. Šv. Kazimiero parapijos klebono kun. Jono Vyšniausko pastangomis. Visi dalykai buvo dėstomi lietuviškai, buvo mokoma ir abiejų valstybinės kalbos statusą turėjusių kalbų. 1919 m. buvo atidaryta Point St. Charles mokykla; 1922 m. kunigo Jurgio Šimkaus pastangomis buvo įsteigta Ville Emard mokykla; 1929 m. duris Rosmonte atvėrė dar viena lietuvių švietimo įstaiga. Visas šias mokyklas išlaikė Monrealio katalikiškų mokyklų komisija. Šios mokyklos yra ankstyvas pavyzdys, liudijantis integraciją į gyvenamosios šalies švietimo sistemą ir net gebėjimą pasinaudoti jos teikiama finansine parama. Vėlesniais laikotarpiais tokių pavyzdžių būta ir daugiau. Sumažėjus mokinių skaičiui, 1934 m. šios mokyklos užsidarė⁴⁵ Lituanistinių mokyklų istoriją pratęsė Toronte Šv. Jono Krikštytojo parapijos Pašalpinės draugijos 1935 m. įsteigta lietuvių mokykla. 1936 m. Susivienijo Lietuvių Amerikoje Toronto kuopa įsteigė antrąją mokyklą Toronte.⁴⁶ Sąlygos joje buvo varganos — trūko vadovėlių, nebuvo šildymo. Dar viena mokykla lietuvių kalba atsidarė 1937 m. Westone (Pietų Toronte). Šiai mokyklai talkino ne lietuvis kunigas, išrūpinęs patalpas airių mokykloje. XX a. 4 deš. Kanados lietuvių mokyklas vadovėliais ar knygomis paremdavo Lietuvos generalinis konsulas Kanadoje. Mokykla Westone užsidarė 1945 m.⁴⁷

Kazimieras Barėnas mini, kad senosios emigracijos lietuviai rytų Londone yra turėję savaitgalinę mokyklą, taip pat prieš Antrąjį pasaulinį karą mokykla veikusi ir Mančesteryje⁴⁸. Gali būti, kad **Britanijos** lietuviai buvo kreipęsi į Lietuvos valdžią paramos, nes Vitalija Kasperavičiūtė mini, kad Lietuvos vyriausybė neskyrė lėšų mokyklos įsteigimui ir išlaikymui⁴⁹.

Sovietų valdžia ne tik uždarinėjo lietuviškas mokyklas Latvijoje, bet savotiškai „prisidėjo“ prie jų kūrimosi. Tiesa, pačia blogiausia prasme. Tyrėjai pastebi, kad po 1941 m. ir vėlesnių deportacijų, tremtyje kūrėsi „vargos mokyklos“, kuriuose suaugusieji (ištremtieji mokytojai ir tėvai) slapta po dienos darbų mokė vaikus, kad jie netautėtų⁵⁰. Tremtyje iš atsivežtų lietuviškų vadovėlių vaikai buvo

⁴⁰ Eidintas, p. 204.

⁴¹ Ten pat p. 204-209.

⁴² Ulevičius, p. 210.

⁴³ Eidintas, p. 209; Ulevičius, p. 215.

⁴⁴ Ulevičius, p. 215.

⁴⁵ G. Gedvilienė. Montrealio lietuviškos mokyklos, Quebec. In: Masilionis, Petersonienė, p. 633.

⁴⁶ *Kanados lietuvių organizacijų žinynas*, p. 201.

⁴⁷ Vitalius Matulaitis. Toronto Ont. Maironio lietuvių mokyklos apžvalga. In: Masilionis, Petersonienė, p. 667-668.

⁴⁸ Kazimieras Barėnas. *Britanijos lietuviai. 1947-1973*. London, 1973, p. 221.

⁴⁹ Lietuvos vyriausybė neskyrė lėšų Didžiosios Britanijos lietuviams steigti ar išlaikyti mokyklą. Žr.: Vitalija Kasperavičiūtė. *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918-1940*. Kaunas: VDU, 2011, p. 70-71.

⁵⁰ Gabija Juodėnaitė. Lietuvių tremtinių vaikų švietimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2021, 1(49), p. 81.

mokomi rašybos, gramatikos, Lietuvos istorijos ir geografijos. Daug dėmesio skirta kultūrai – buvo rengiami vaidinimai, dainuojamos lietuviškos dainos, giedamas himnas, minimos tautinės šventės. Kalbos taisyklingumui buvo skiriamas ypatingas dėmesys – netoleruotos svetimybės, ypač rusiški keiksmažodžiai. Išstremti Lietuvos inteligentai stengėsi išsaugoti vaikų lietuvišką tapatybę. Tokios slaptos mokyklos veikė Altajaus krašte, Irkutsko srityje ir kitur⁵¹. Istorikė G. Juodėnaitė konstatuoja, kad „mokyklinio amžiaus vaikų subūrimas, jų mokymas lietuviško rašto turėjo įtakos tam, kad mažieji tremtiniai nenutautėjo, nepamiršo gimtosios kalbos, siekė aukštojo mokslo“⁵².

Apibendrinant galima pastebėti, kad XIX a. pab.–XX a. vid. lituanistinių mokyklų raida glaudžiai siejosi su emigracija, tautinio sąmoningumo augimu ir pastangomis išlaikyti lietuvišką tapatybę. Mokyklos pirmiausia steigėsi JAV, kur svarbų vaidmenį atliko kunigai ir Šv. Kazimiero seserys. Kitose šalyse lituanistinėms mokykloms talkino ir Lietuvos valstybės institucijos bei diplomatai. Nors daug kur mokyklos susidūrė su finansiniais ir asimiliacijos iššūkiais, jos tapo svarbiu lietuvių židiniu. Net tremtyje ar karo sąlygomis švietimas buvo vienu iš svarbiausių tautinio išlikimo būdų.

MANANT, KAD GREIT GRĮŠ: LIETUVIŲ MOKYKLOS IŠVIETINTŲJŲ ASMENŲ STOVYKLOSE 1945-1949 M.

Raktažodžiai: kompaktiškumas, sunki materialinė padėtis, sekimas Lietuvos ugdymo programomis, Lietuvių charta

Geografija: amerikiečių, britų ir prancūzų okupacinės zonos Vokietijoje ir Austrijoje

Antrasis pasaulinis karas Europoje baigėsi 1945 m. gegužės 8 d. Po Vokietijos kapituliacijos, jos ir sąjungininkių teritorijos buvo padalytos į keturias sąjungininkų kontroliuojamas zonas: amerikiečių, britų, prancūzų ir sovietų. Karo pabaigoje Europoje buvo milijonai žmonių – priverstinai dirbusių darbininkų, buvusių koncentracijos stovyklų ir kalėjimų kalinių, karo belaisvių bei pabėgėlių. Daugelis jų, vos tik atsiradus galimybei, skubėjo grįžti į išlaisvintas tėvynes. Tačiau apie milijonas asmenų iš sovietų okupuotų teritorijų atsisakė tai padaryti – jie nenorėjo grįžti į prievarta sovietizuojamą aplinką ir tam aktyviai priešinosi. Šie žmonės pradėti vadinti *išvietintaisiais asmenimis* (Displaced persons, DP), *dipukais*. Tarp išvietintųjų buvo apie 60 tūkstančių lietuvių.

Jų reikalais rūpinosi tarptautinės organizacijos – iš pradžių Jungtinių Tautų paramos ir atkūrimo administracija (UNRRA), vėliau – Tarptautinė pabėgėlių organizacija (IRO), taip pat ir Vakarų sąjungininkų okupacinių zonų valdžia. Netrukus po karo amerikiečių, britų ir prancūzų valdomose teritorijose pradėtos steigti DP stovyklos, skirtos šiems žmonėms apgyvendinti. Buvo kuriamos tiek mišrios, tiek vienai kuriai etninei grupei skirtos stovyklos. DP buvo apgyvendinami buvusiose kareivinėse, barakuose ar kituose pastatuose. Tik nedaugeliui pavyko gauti patogesnę būstą. Kasdienybėje trūko privatumo, tvyrojo monotoniška, neapibrėžtumas, slėgė netekčių išgyvenimai ir nežinia dėl ateities⁵³.

Lietuvių DP tarpe apie ketvirtadalį sudarė vaikai. Natūralu, kad iškilo rūpesčio jais ir net prasmingo užimtumo klausimas. UNRRA, IRO ir okupacinių zonų administracija netrukdė, bet ir neteikė reikiamos ir savalaikės paramos švietimo organizavimui ir plėtojimui, tai nebuvo jų prioritetas. Joms rūpėjo, kad (vaikų ar suaugusiųjų) mokymasis netaptų kliūtimi repatriacijai ar emigracijai⁵⁴. Kaip pastebėjo Kęstutis Pečkus ir Jonas Račkauskas, britų zonos karinė administracija buvo palankiausia tautinių grupių švietimo organizavimui; mažiausiai palanki buvo prancūzų zonos administracija.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

⁵³ Eidintas, p. 273-275.

⁵⁴ Vincas Bartusevičius. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945-1954*. Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 153.

Daugeliu atveju į lietuvių švietimą įsijungusių asmenų diplomatiniai sugebėjimai padėdavo išspręsti išskylančius sunkumus⁵⁵.

Tuo tarpu vaikų tėvams, į DP stovyklas patekusiems mokytojams⁵⁶, aukštųjų mokyklų dėstytojams, taip pat lietuvių interesus gynusiems politikams ir visuomenininkams, švietimo klausimas rūpėjo itin stipriai — būtent jie tapo lietuvių švietimo DP stovyklose kūrėjais ir puoselėtojais.

Vienas iš būdingiausių šio laikotarpio bruožų – viltis, kad Lietuva bus išlaisvinta ir bus galima sugrįžti. Pirmaisiais pokario metais ši nuotaika buvo itin stipri, tačiau laikui bėgant tapo aišku, kad grįžimas neįvyks greitai. Pradėta ruošti emigracijai ir ieškoti būdų, kaip gyvenant svetur išlaikyti lietuvišką tapatybę. DP stovyklų laikotarpio pradžioje buvo manoma, kad čia pradėtą mokslą jaunimas galės tęsti Lietuvoje. Dėl šios priežasties buvo orientuojasi į iki sovietų okupacijos Lietuvoje galiojusias programas ir švietimo organizavimo nuostatas⁵⁷. Toks nusistatymas buvo įtvirtintas ir keliuose programiniuose dokumentuose. Kaip antai 1946 m. sausio mėn. vykusio Lietuvių gimnazijų direktorių suvažiavimo nutarimuose ar Lietuvių tremtinių bendruomenės statute (1946), kuriame net keli punktai buvo skirti mokyklai ir joje vykdomai ugdymo kryptims:

„2. Mokykla yra tvarkoma Lietuvos švietimo įstatymais, taisyklėmis ir tradicijomis, prisiderinant prie gyvenamojo laiko reikalų [...] 5. Auklėjimo kryptis — tautinė krikščioniška: ugdoma pagarba gerosioms tautos tradicijoms: ugdomas žmogiškumas, valstybingumas, dorovingumas, pareigingumas, blaivumas, pozityvioji iniciatyva. [...] 18. Tremtinių mokykloje dėstomieji dalykai einami pagal atitinkamas Lietuvos mokyklų programas.“⁵⁸

Sprendimą orientuotis į *Vasario 16-osios Lietuvos* mokyklos programas ir ugdymo planus lėmė ir praktinės aplinkybės – kitokių alternatyvų tiesiog nebuvo, o laiko rengti naujas programas stigo. Be to, gyvenimas nuolatinės nežinios ir neapibrėžtumo sąlygomis vertė remtis tuo, kas jau buvo patikrinta⁵⁹.

Orientacija į ikikarinės Lietuvos mokyklą išliko visu DP stovyklų laikotarpiu. Tiek amžininkai, tiek tyrėjai kritikuoja per didelį orientavimąsi į buvusią Lietuvos mokyklą ir per mažai dėmesio ugdymo procese skyrus gyvenamojo laiko aktualijoms — kalboms, praktinių įgūdžių lavinimui⁶⁰. Tačiau ši kritika ne visada pagrįsta. Visose gimnazijų klasėse buvo sustiprintas užsienio kalbų mokymasis. Anglų ir amerikiečių zonose pirmoji užsienio kalba buvo anglų, antroji — vokiečių; prancūzų zonoje — pirmoji užsienio kalba buvo prancūzų, antroji — anglų, trečioji — vokiečių. Gimnazijose taip pat buvo privalomas lotynų kalbos mokymasis. Mokytojams lituanistams net gi atrodė, kad dėl užsienio kalbų mokymo lietuvių kalbai lieka per mažai vietos. Pasisakyta, kad bent jau pradinėje mokykloje reiktų koncentruotis į mokymą lietuvių kalba⁶¹.

1947-1948 mokslo metais gimnazijose moksleiviams buvo sudarytos galimybės išmokti ir amato. Per metus kurio nors amato išmoko ar įgijo specialybę per 760 moksleivių⁶².

Nors lietuvių švietimo sistema DP stovyklose vystėsi kompaktiškai susitelkus, remiantis nepriklausomos Lietuvos ugdymo programomis, vis dėlto tai vyko svetimoje aplinkoje, tarp įvairių tautybių žmonių. Natūralu, kad tokios aplinkybės ėmė veikti lietuvių bendruomenę, ypač jaunimą — keitėsi kalba, elgesys, papročiai. Šie procesai kėlė susirūpinimą tėvams, mokytojams ir lietuvių

⁵⁵ Kęstutis Pečkus, Jonas Račkauskas. *Užsienio lietuvių švietimo ir pedagoginės minties istorijos metmenys*. Chicago, 1994, p. 3, 26-27.

⁵⁶ A. Eidintas pateikia tokius duomenis apie DP stovyklose atsідūrusius mokytojus ir darželių auklėtojus: apie 300 pradinių klasių mokytojų, apie 700 gimnazijų mokytojų, apie 100 specialiųjų mokyklų ir apie 100 darželių auklėtojų. Žr. Eidintas, p. 278.

⁵⁷ Bartusevičius, p. 156.

⁵⁸ Ten pat, p. 159-160.

⁵⁹ Ten pat, p. 179.

⁶⁰ Karčiauskaitė, p. 125; Pečkus, Račkauskas, p. 31.

⁶¹ Liulevičius, p. 180-181.

⁶² Bartusevičius, p. 162.

intelligentams, kurie vis dažniau kalbėjo apie nutautėjimo grėsmę ir būtinybę ugdyti ne tik kalbos vartojimo įgūdžius, bet ir lietuvišką pasaulėžiūrą bei vertybes. Ši problema buvo plačiai aptariama to meto lietuvių išeivijos spaudoje. Didžiausią dėmesį jai skyrė ateitininkų ideologai – Juozas Girnius, Antanas Maceina, Juozas Brazaitis ir kiti. Lietuvių mokyklos DP stovyklose imtos matyti kaip tautinio sąmoningumo ir charakterio ugdymo institucijos. Šiame kontekste griežtai pasisakyta prieš vaikų leidimą į ne lietuvių pradžios mokyklas⁶³.

Pirmosios lietuviškos mokyklos DP stovyklose pradėjo kurtis jau 1945 m. gegužę. Kaip pastebi Vincas Bartusevičius, ten, kur buvo mokyklinio amžiaus vaikų ir bent vienas kitas mokytojas, pradinės mokyklos imdavo veikti tarsi savaime – be jokių nurodymų ar iš viršaus ateinančių sprendimų⁶⁴. Kai kuriose stovyklose dar prieš oficialiai atidarant mokyklas buvo steigiamos parengiamosios klasės – siekta, kad vaikai galėtų pasikartoti mokymosi medžiagą, užpildyti karo nulemtas spragas ir gauti reikalingus atestatus.⁶⁵ Didesnėse lietuvių bendruomenėse atsirado ir gimnazijų bei specializuotų mokyklų. 1945 m. iš esmės susiformavo visas lietuviškų švietimo įstaigų tinklas, o paskutinės aukštesniosios mokyklos buvo įsteigtos 1946 m. pradžioje⁶⁶. Nepaisant sunkių materialinių sąlygų, 1945-1946 m. jau veikė 71 darželis su 2134 vaikais, 112 pradinių mokyklų, kurias pirmaisiais mokslo metais lankė 4087 moksleivis, 14 progimnazijų su 502 mokiniais, 20 gimnazijų su 2442 gimnazistais ir viena specialioji mokykla⁶⁷. Mokyklų skaičius kito, kai kurios mokyklos buvo likviduojamos dėl DP stovyklų jungimo, perkėlimo⁶⁸.

Išeivijos pedagogo Vaclavo Čižiūno nuomone, atsižvelgiant į DP stovyklose gyvenusių lietuvių skaičių, lietuviškų gimnazijų ir jas aptarnavusių mokytojų buvo per daug. Būtų pakakę 4-5 gimnazijų, o kiti moksleiviai, ypač mažiau motyvuoti būtų galėję mokytis profesinėse mokyklose.

Stichišką mokyklų kūrimąsi greit imtasi kontroliuoti ir reglamentuoti. Atsirado institucijos (Lietuvių sąjungos Švietimo komisija, Lietuvių tremtinių bendruomenės Švietimo valdyba ir kt.) ir dokumentai, apibrėžiantys švietimo ir ugdymo tendencijas; buvo kuriamos institucijos, kurios turėjo spręsti aktualiausias problemas — vadovėlių leidimą, mokytojų rengimą.

Pradžioje, sąlygos mokykloms kurtis visur buvo sunkios — trūko patalpų, mokymosi priemonių, vadovėlių ir kt. DP stovyklų realybę galima iliustruoti Kempteno dr. Vinco Kudirkos vardo pradžios mokyklos vedėjo Jono Girdžiūno liudijimu:

„Mokiniai neturėjo ne tik knygų, bet ir sąsiuvinų, popieriaus, rašalo, plunksnų ir pieštukų. Visos mokyklos mokiniai turėjo tik 8 pieštukus. Pirkti niekur nebuvo galima. Kreidos taip pat nebuvo, lentoje teko rašyti per karą sudaužytų gipsinių stovylėlių gabalais. Po įtempto ir vargingo darbo mokytojai negaudavo poilsio ir naktį. Vakarais prasidėdavo kambario programa, kurią išpildydavo stikliukų mėgėjai ir kortų lošėjai.“⁶⁹

Ilgainiui, kai kurios problemos buvo išspręstos, o kitos, kaip antai patalpų, mokytojų atlyginimo, mokinių motyvacijos klausimai liko aktualūs beveik visu nagrinėjamu laikotarpiu.

DP stovyklų pradžioje viena aktualiausių problemų buvo vadovėlių trūkumas. Kai kuriems mokytojams teko dėstyti remiantis vien atmintimi arba rengti konspektus pagal vokiškus vadovėlius ar kolegų paskolintas knygas, iš kurių mokė savo mokinius. Vadovėlių trūkumo problemą padėjo spręsti Lietuvių sąjungos Švietimo valdybos Knygų leidimo komisija. 1945–1948 m. ji perspausdino Lietuvoje išleistus 15 vadovėlių pradžios mokykloms, 17 – gimnazijoms ir progimnazijoms, taip pat išspausdino grožinės literatūros kūrinių, skirtų mokykliniams skaitiniams⁷⁰.

⁶³ Bartusevičius, p. 182.

⁶⁴ Ten pat, p. 156.

⁶⁵ *Lietuvių švietimas Vokietijoje*. Red. Vincentas Liulevičius. Chicago, 1969, p. 388.

⁶⁶ Bartusevičius, p. 156.

⁶⁷ Eidintas, p. 278.

⁶⁸ Pečkus, Račkauskas, p. 17, 21.

⁶⁹ *Lietuvių švietimas Vokietijoje*, p. 129.

⁷⁰ Pečkus, Račkauskas, p. 22.

Nors DP stovyklose atsidūrė gana gausus būrys mokytojų, tačiau jų pasiskirstymas buvo netolygus. Ne visi galėjo ir norėjo persikelti, į tas stovyklas, kur trūko mokytojų. Šią problemą bandyta spręsti organizuojant mokytojų kvalifikaciją keliančius kursus⁷¹. Mokytojo darbas buvo menkai apmokamas ir kartais ne pinigais, o cigaretėmis ar padidintu maisto daviniu. Problema iš esmės buvo išspręsta ne lietuvių bendruomenės pastangomis, o UNRRA reglamentavus atlygį už mokytojų darbą, o Vokietijai įvykdžius pinigų reformą⁷².

Mokyklų, švietimo, jaunimo ugdymo rūpesčiams daug dėmesio skyrė šio laikotarpio periodinės spauda, kuri laiką ėjo ir specializuotas žurnalas *Tremtinių mokykla*⁷³. Spaudoje, taip pat įvairiuose susitikimuose ir suvažiavimuose buvo aktyviai aptariama lituanistinio ugdymo ateitis, ypač kai tapo aišku, jog greitu metu grįžti į Lietuvą nepavyks. Buvo svarstoma ir apie Lietuvių švietimo centro įsteigimą – jis turėjo koordinuoti po pasaulį pasklidusių tautiečių lituanistinio ugdymo klausimus. Vis dėlto ši idėja liko neįgyvendinta. Vėliau dalį šiam centrui projektuotų funkcijų perėmė Pasaulio lietuvių bendruomenės Švietimo reikalų komisija⁷⁴.

Nors ir nesukūrus koordinuojančio centro, iš DP stovyklų po įvairias pasaulio šalis pasklindantys lietuviai išsinešė *Lietuvių chartos* nuostatus. 1949 m. birželio 14 d. VLIKas paskelbė trylikos punktų dokumentą, kuris turėjo tapti lietuvių tautos solidarumo ir tautinio išlikimo garantu gyvenant ne tėvynėje. Antrasis ir septintasis *Lietuvių chartos* punktas skelbė, kad

„2. Žmogus turi prigimtąją teisę laisvai išpažinti ir ugdyti savo tautybę. Lietuvis lieka lietuviu visur ir visada. Savo tėvų išlaikytą Lietuvių Tautos gyvybę lietuvis perduoda ateities kartoms, kad amžinai gyventume. [...] 7. Mokykla yra tautinės dvasios židinys. Kiekvieno lietuvių kilniausioji pareiga būti lietuvių mokyklos rėmėju“⁷⁵.

Įsitikinimas Lietuvių chartos principų svarba paskatino Lietuvių bendruomenių kūrimąsi atskirose šalyse, o vėliau nulėmė ir Pasaulio lietuvių bendruomenės susiformavimą.

Kaip mokyklos DP stovyklose kūrėsi natūraliai, reaguodamos į bendruomenės poreikius, taip pat organiškai jos ir nunyko – vis daugiau mokinių bei mokytojų išvykstant į emigraciją, lietuviškų švietimo įstaigų veikla pamažu nutrūko.

Kalbant apie lietuvių mokyklas išvietintųjų stovyklose, svarbu pabrėžti tyrėjų dažnai pamirštamą dalyką – šios mokyklos padėjo užtikrinti, kad 4-5 tremties metai vaikams netaptų prarastu laiku. Visai lietuvių jaunimo kartai buvo suteiktas ne tik bendrasis išsilavinimas, bet ir tvirti pagrindai tolesnėms studijoms, profesiniam keliui ir lituanistiniam sąmoningumui. Pedagogas Juozas Masilionis rašė:

„Mokslo lygiu visos mokyklos prilygo Lietuvos atitinkamų mokyklų lygiui. Darant trumpas atostogas, spėta išeiti 4, o kai kur net 5 mokslo metų kursas, įteikiant šimtams baigusiujų atestatus, kurie be didelio vargo visose šalyse buvo pripažinti⁷⁶, lietuviškų gimnazijų absolventai galėjo studijuoti universitetuose, baigti mokslus, iškilti. Tas pats pasakytina ir apie nespėjusius baigti pradžios mokyklas ir gimnazijas: jie lengvai įsijungė į vietos atitinkamas mokyklas, sėkmingai ir dažnai pirmaisiais baigė, nors pradžioje ir turėjo sunkumų su vietine kalba. Tai gyvi ir neužginčijami Vokietijoje veikusių lietuviškų mokyklų aukšto lygio liudytojai. O kas būtų kaltas dėl jaunimo sugaišto ketverių ar penkerių metų laiko, jei niekas nebūtų lietuviškuoju švietimu Vokietijoje rūpinęsis?“⁷⁷

⁷¹ Bartusevičius, p. 161.

⁷² Karčiauskaitė, p. 125,

⁷³ Pečkus, Račkauskas, p. 42.

⁷⁴ Bartusevičius, p. 186-187.

⁷⁵ Lietuvių charta. [interaktyvus] <https://www.lrs.lt/plb/seimas9/charta.htm> [žiūrėta 2025 07 05]

⁷⁶ Bavarijos žemės Švietimo ministerija reikalavo išlaikyti dar ir stojamuosius egzaminus. Žr.: Bartusevičius, p. 163-164.

⁷⁷ Juozas Maslionis. Pratarmė. In: Pečkus, Račkauskas, p. IV.

LITUANISTINĖS MOKYKLOS 1949-1990: KOVOJANT SU NUTAUTIMO (NE)IŠVENGIAMYBE

Raktažodžiai: šeštadieninės mokyklos, konfliktas su ankstesniosios emigracijos atstovais, Lietuvių bendruomenė, asimiliacija, Vasario 16-osios gimnazija

Geografija: Vakarų Europa, Šiaurės ir Pietų Amerika, Australija

1949–1990 m. lituanistinio švietimo raida išsivijoje vyko globalių migracijos procesų ir geopolitinių pokyčių kontekste. Penktojo dešimtmečio pabaigoje, stiprėjant spaudimui palikti perkeltųjų asmenų stovyklas, tūkstančiai lietuvių išsisklaidė po pasaulį: didžiausi srautai pasiekė JAV, Kanadą, Australiją, Didžiąją Britaniją, Pietų Ameriką ir kai kurias Europos valstybes. Tie, kurie įsikūrė šalyse su jau veikiančiomis lietuvių bendruomenėmis, prisidėjo prie jų stiprinimo, o naujakuriams teko kurti infrastruktūrą nuo pradžių – įskaitant ir lituanistines mokyklas. Kaip pastebėjo istorikas Egidijus Aleksandravičius, vaikams natūraliai įsiliejus į vietines švietimo sistemas, lituanistinis ugdymas tapo papildoma, paraleline veikla, kuriai dažniausiai buvo skiriami savaitgaliai, o sąsajos su priimančių šalių švietimo sistemomis buvo menkos, kaip ir bet koks ryšys su sovietinėje Lietuvoje veikusiu ugdymu⁷⁸.

Lituanistinių mokyklų tinklo plėtrą skatino ir palaikė besiformuojančios diasporos institucijos: jau nuo 1949 m. pradėjus kurtis kraštų lietuvių bendruomenėms, o nuo 1957 m. oficialiai įsteigus Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB), švietimo iniciatyvos tapo koordinuotos ir labiau sistemingos. PLB, o ypač JAV Lietuvių bendruomenė, atliko reikšmingą vaidmenį steigiant mokyklas, rengiant ugdymo programas, leidžiant vadovėlius ir telkiant bendruomeninius išteklius. JAV sukaupia patirtis dažnai tapdavo modeliu kitų šalių bendruomenėms. Lituanistinės mokyklos, veikdamos kaip paralelinės institucijos, nepaisant fragmentiškumo, išliko svarbia lietuvių diasporos tapatybės ir kultūrinės atminties išsaugojimo forma.

Jungtinės Amerikos Valstijos pritraukė didžiąją dalį pokario lietuvių pabėgėlių. Svarbų vaidmenį šiame procese suvaidino ankstesnės emigracijos bangos lietuviai, vadinamieji *grynoriai*. Jie padėjo tautiečiams dar DP stovyklose — siųsdami maistą, drabužius ir kitas būtinas priemones. Grynoriai aktyviai įsitraukė į politinio lobizmo akcijas, siekdami, kad JAV valdžia priimtų palankius sprendimus dėl išvietintųjų asmenų imigracijos. Daugelis pirmosios emigracijos bangos į JAV atstovų tapo dipukų rėmėjais – pasirašydami afidavitus ir taip įsipareigodami JAV valdžiai, jog pasirūpins naujai atvykstančiais lietuviais. Nors būta įvairių atvejų, bet bendra tendencija, kad grynoriai daug ir ženkliai padėjo DP emigracinės bangos lietuviams.

Nors būta ir atvykusių anksčiau, vis dėlto, didysis lietuvių srautas į JAV atvyko, po to, kai 1948 m. JAV Kongresas priėmė taip vadinamąjį DP aktą.

Atvykus į JAV, daugelį lietuvių pradėjo jaudinti klausimas – kaip išlaikyti savo vaikus lietuviais? Tiek tėvams, tiek mokytojams, tiek visiems, kuriems rūpėjo jaunimo ateitis, kilo noras JAV įkurti lietuviškas mokyklas, panašias į veikusias pokario Vokietijoje ir Austrijoje⁷⁹.

Didelė dalis naujai atvykusiųjų kūrėsi ten, kur jau būta ankstesnės bangos lietuvių, ėmė lankytis jų bažnyčiose, klubuose, organizacijų renginiuose. Ir būta ne menko nustebimo, suvokus, kad senosios bangos atstovai yra ženkliai paveikti nutautėjimo ir asimiliacijos procesų, kad daugelis jų nebekalbėjo lietuviškai, kad lietuviybė jiems turėjo kitokią reikšmę. Ypač aštriai lietuvių kalbos ir lietuviybės klausimas iškilo lietuviškų mokyklų kontekste ir pasireiškė ne tik polemika spaudoje, apsistumdymais, bet ir naujos mokyklų rūšies — šeštadieninių mokyklų atsiradimu lituanistinio ugdymo sistemoje. Net ir jausdami dėkingumą grynoriams, dipukai vis drąsiau ėmė reikšti nepasitenkinimą lietuvių kalbos padėtimi parapiinėse mokyklose. Tai, be abejo, sukėlė ir grynorių

⁷⁸ Egidijus Aleksandravičius. Globalizacijos iššūkiai lietuvių išsivijoje švietimui. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 9-10.

⁷⁹ *JAV LB trys dešimtmečiai*. Brooklyn, NY, 1982, p. 242.

nusivylimą, nes buvo tikėtasi, kad naujieji atvykėliai papildys ir susistiprins silpnėjančias bendruomenes ir organizacijas, jų tarpe ir lietuvių mokyklas. O jų 1951 m. veikė net 51⁸⁰.

XX a. 5 deš. pabaigoje – 6 deš. pradžioje galime stebėti du vienalaikius procesus vykusius JAV lietuvių ugdymo sistemoje. Vienas jų — dipukų bandymas „atlietuvinti“ parapines mokyklas, o antrasis - savarankiškos lituanistinių mokyklų sistemos formavimas.

Pirmojo iliustracija galėtų būti Klivlendo M. Valančiaus lituanistinė mokykla. Kaip prisiminė Petras Balčiūnas, iki atvykstant dipukams, Šv. Jurgio parapiinėje lietuvių mokykloje lietuvių kalba nebebuvo dėstoma ir tik

„po geros pertraukos, „užlūdus“ Clevelandą naujiems lietuviams ateiviams, 1949 m. spalio mėn. vėl grįžo į Šv. Jurgio parapijos mokyklą lietuvių kalba. Grįžo nelengvai, o per kietą ir išmintingą užsispyrimą. Mokyklos steigėjas - Clevelando Ateitininkų sendraugių skyrius – Ateities klubas. Jis gavo lituanistinei mokyklai leidimą iš Clevelando vyskupijos.

Iš pradžių buvo tik pradinės mokyklos mokinių grupė. Pamokos vykdavo mokyklos klasėse pertraukos metu. Vėliau - parapijos salėje (be mokyklinių priemonių). Ir dar vėliau, išsikovojus iš vyskupijos atskirą leidimą, po keturias pamokas (aštuoniems skyriams) per savaitę po visų kitų mokyklos pamokų. Ne Šv. Jurgio parapijos mokyklą lankiusiems mokiniams lituanistinės pamokos vykdavo šeštadieniais. Nuo 1951-1952 m. pradėjo veikti ketvirtadieniais Viešosios Clevelando skaityklos patalpose aukštesnieji skyriai-klasės. Ir pagaliau nuo 1967-1958 m.m. visi Vysk. M. Valančiaus lituanistinės mokyklos skyriai (klasės) dirba tik šeštadieniais Šv. Jurgio parapijos mokyklos patalpose“⁸¹.

Anot I. Karčiauskaitės, XX a. 5 deš. pabaigoje – 6 deš. pradžioje atsirado 11 parapinių mokyklų, kurių vadovybė sutiko pamokų metu pusvalandį skirti lietuvių kalbai, Lietuvos istorijai ir lietuvių kultūrai. Tačiau, mokytojai stebėdami tokio ugdymo rezultatus, abejojo tokių pridėtinių pamokų efektyvumu. Jų nuomone, tokių pačių ar net geresnių rezultatų pasiekama šeštadieninėse mokyklose⁸².

Kitur, kur naujieji atvykusieji tokio supratimo iš parapinių mokyklų vadovų nesulaukė, imtos steigti šeštadieninės mokyklos.

Kalbant apie šeštadieninių mokyklų atsiradimą JAV, dažnai dominuoja naratyvas, kad parapinės mokyklos buvo nutautėjusios: vienuolės mokytojos jau nebemokėjo lietuviškai, o pokario DP emigrantai nesileido į kompromisus dėl lietuvių kalbos vietos ugdymo procese. Kita vertus, naujai atvykusiųjų, puikiai mokėjusių lietuvių kalbą, pastangų įsitraukti į nutaustančias parapines mokyklas taip pat nematyti. Nei Lietuvoje, nei DP stovyklose nebuvo pasiruošta dirbti su senosios emigracijos bangos vaikais – trūko žinių, metodinės medžiagos, o pirmaisiais imigracijos metais nebuvo nei laiko, nei finansinių išteklių tam pasirengti. Todėl dažniausiai apsiribota tik kritika ir reikalavimais parapinėse mokyklose daugiau dėmesio skirti lietuvių kalbai. Vis dėlto bandymų bendradarbiauti būta. Štai 1956 m. Čikagos apygardos Švietimo tarybos suvažiavime dalyvavo ir pagrindinių lietuviškų vienuolijų vyresniosios. Suvažiavime norėta „nustatyti gaires ir priemones dėl lituanistinių dalykų įvedimo į visų parapinių mokyklų mokymo planus, pamokų lentelių sudarymą, vadovėlių paruošimą ir pan.“⁸³ Ši iniciatyva nebuvo realizuota.

Pirmosios šeštadieninės lietuvių mokyklos kaip atsvara parapijinėms mokykloms pradėtos kurti 1949 m., kai JAV pasiekė didžioji dalis lietuvių iš išvietintųjų stovyklų. Nors ir kritikuodami senąją emigrantų bangą, naujai atvykusieji noriai, kur tik buvo galimybių, naudojosi senųjų emigrantų

⁸⁰ Karčiauskaitė, p. 127.

⁸¹ Petras Balčiūnas. Clevelando vysk. M. Valančiaus lituanistinė mokykla. 1949-1976. In: Masilionis, Petersonienė, p. 509-510.

⁸² Karčiauskaitė, p. 127-128.

⁸³ Juozas Masilionis. Amerikos lietuvių mokytojų sąjunga. 35 metų veiklos apžvalga. In: Masilionis, Petersonienė, p. 33.

sukurta infrastruktūra — parapinių mokyklų klasėmis. Šeštadieniais, kai nevykdavo įprastos pamokos, čia sugužėdavo šeštadieninių mokyklų moksleiviai ir savaitgalį nuo kitų darbų atsilaisvinę mokytojai.

Lituanistinių mokyklų kūrimosi ir raidos koordinavimui kūrėsi ir įvairios organizacijos ar jų padaliniai. 1949 m. lapkritį įsikūrė labai aktyvus Lietuvių mokytojų Čikagos skyrius, kuris ilgainiui tapo JAV LB Švietimo taryba; 1955-1961 m. JAV LB Centro valdyboje buvo narys, atsakingas už švietimą. Pirmoji JAV LB Švietimo taryba darbą pradėjo 1959 m.⁸⁴

Vienas pirmųjų darbų, kurio ėmėsi lituanistinį švietimą JAV koordinuojančios institucijos buvo lituanistinių mokyklų programų parengimas. Jų nesant mokytojai elgėsi pagal situaciją — kai kur naudotasi iš DP atsivežtomis programomis, kurios naujose sąlygose netiko. Pirmasis centralizuotos programos variantas buvo parengtas 1957 m., bet mokytojai šią programą atmetė kaip per plačią ir neišeinamą per 8 lituanistinės mokyklos metus. Programos buvo nuolat atnaujinamos, papildomos medžiaga, skirta parengiamosioms, bei aukštesniosioms IX ir X klasėms.

1963 m. buvo išleisti JAV LB lituanistinių mokyklų darbo ir tvarkos nuostatai, kurie, Jono Kavaliūno nuomone, užbaigė lituanistinių mokyklų sistemos, kurią sudarė 8 klasių pradinės ir 4 klasių aukštesniosios lituanistinės mokyklos⁸⁵, kūrimą.

Mokyklų ir mokytojų darbui vertinti buvo skiriami inspektoriai.

Lituanistinėms mokykloms trūko ir vadovėlių ir pratybų sąsiuvinių. Ši problema taip pat spręsta — pasirodydavo vis daugiau vadovėlių, pratybų, skaitinių rinkinių. Šios ugdymo priemonės rengtos kruopščiai, vertinant Švietimo tarybos sudarytai komisijai.⁸⁶

Mokytojų kvalifikacijos kėlimas ir naujų mokytojų ugdymas buvo dar viena sritis, kuria rūpinosi JAV lietuvių švietimo bendruomenė. Šiuo tikslu nuo 1958 m. pradėti organizuoti mokytojų suvažiavimai-konferencijos, 1967 m. lituanistinių mokyklų mokytojai pirmą kartą susirinko į *Dainavos* stovyklavietėje surengtą studijų ir poilsio savaitę⁸⁷. Nuo 1958 m. Čikagoje veikia Pedagoginis lituanistikos institutas (iki 1960 m. vadinosi Aukštesniaisiais pedagoginiais lituanistikos kursais). Klivlende, Niujorke ir kt. JAV miestuose veikė pedagoginiai lituanistikos kursai⁸⁸. Šios institucijos ruošė naująją lituanistinių mokyklų mokytojų kartą.

Pedagogikos mokslo ieškojimus atspindėjo įvairių ideologinių pakraipų spauda — žurnalai *Aidai*, *Laiškai lietuviams*, *Pasaulio lietuvis*, *Tėvynės sargas*; laikraščiai — *Draugas*, *Darbininkas* ir kt. 1968 m. JAV Lietuvių bendruomenė pradėjo leisti leidinį, kuris vėliau tapo žurnalu *Švietimo gairės*⁸⁹. Mokiniais leistas populiarus žurnalas *Eglutė*⁹⁰.

Lituanistinio švietimo raidoje svarbų vaidmenį iki šiol atlieka 1962 m. įsteigto *Lietuvių fondo* parama⁹¹.

Daugiausia lituanistinių mokyklų įsikūrė pirmuoju naujųjų ateivių kūrimosi JAV dešimtmečiu, deja, nesant centrinės lituanistinį švietimą koordinuojančios institucijos nebuvo kaupiami statistiniai duomenys ir tai sudaro sunkumų rekonstruojant lituanistinių mokyklų raidos procesus XX a. 6 deš. Kūrėsi 8 klasių pradžios mokyklos ir 4 klasių aukštesniosios mokyklos. Lituanistinių mokyklų ir mokinių skaičius savo piką pasiekė 1966-1967 m. mokslo metais, kai JAV veikė 53 mokyklos su 327 mokytojais ir 3223 mokiniais. Vėlesniais metais skaičiai tolygiai mažėjo. 1989-1990 m. JAV veikė 26 mokyklos, su 216 mokytojais ir 1135 mokiniais⁹².

Mokyklų, mokytojų ir mokinių mažėjimą be abejo lėmė priežasčių kompleksas, kaip antai asimiliacija, ir praturtėjusių lietuvių kraustymusi į užmiesčius, ugdymo programų atitikimas to meto

⁸⁴ *JAV LB trys dešimtmečiai*, p. 243.

⁸⁵ Jonas Kavaliūnas. Švietimo Taryba. In: Masilionis, Petersonienė, p. 49.

⁸⁶ *JAV LB trys dešimtmečiai*, p. 249-253.

⁸⁷ Ten pat, p. 256.

⁸⁸ Kavaliūnas, p. 50.

⁸⁹ Pečkus, Račkauskas, p. 63-64.

⁹⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*. p. 222.

⁹¹ Elvyra Narutienė. Kovoje už lietuviybės išlaikymą. In: Masilionis, Petersonienė, p. 45.

⁹² Kavaliūnas, p. 56.

moksleivių gyvenimo realijas. Ano meto lituanistinių mokyklų kritikai pastebi, kad tuo metu kai Amerikos mokyklose buvo kalbama apie kosmoso užkariavimą, lituanistinėse mokyklose tebekalbėta apie samanotas bakužes⁹³. Ieškant būdų kaip jaunimą sudominti lituanistiniu ugdymu vis labiau orientuotasi į tai, kas aktualu išeiviškoje aplinkoje⁹⁴.

Nors lituanistinė mokykla tvirtai tebetėigė lietuvių kalbos svarbą lietuviškai tapatybei, vis dėlto dėmesys atkreiptas ir į lietuviškai jau nebemokančius pirmosios emigracijos bangos atstovus⁹⁵. Lietuviškai nebemokančių integravimo į lituanistinio ugdymo sistemą aktualumas išryškėjo XX a. 8 deš., kai puritoniškai lietuvių kalbos atžvilgiu nusiteikusiems dipukams užaugo lietuvių kalbos nebemokantys vaikaičiai.

Moksleivių motyvaciją stengtasi kelti juos įtraukiant į įvairius lietuvių bendruomenių renginius, sudarant jiems galimybę pademonstruoti savo žinias ir talentus. Lituanistinių mokyklų moksleiviai pasirodydavo Vasario 16, Motinos dienos, Šv. Kalėdų renginiuose, skirtuose vietos bendruomenei, dalyvaudavo įvairiuose konkursuose, šokių šventėse, kartais ir politinėse akcijose, siekiant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tokiu būdu moksleiviai buvo jungiami į bendruomenės gyvenimą, o bendrame Amerikos visuomenės kontekste ugdomas jų pasididžiavimo savo etniniu paveldu jausmas. Apibendrinant galima pastebėti, kad po Antrojo pasaulinio karo į JAV atvykus naujai lietuvių emigrantų bangai, jų integracijos procesą reikšmingai palengvino ankstesnių migrantų (grynorių) parama, tačiau netrukus tarp šių dviejų diasporos segmentų išryškėjo skirtingos vertybinės ir kultūrinės nuostatos, ypač lietuvių kalbos ir ugdymo klausimais. Reaguojant į išsaugotos tapatybės poreikį, imta formuoti alternatyvią lituanistinio ugdymo infrastruktūrą — šeštadienines mokyklas, paremtas savarankiškai rengiamomis programomis, mokytojų kvalifikacijos kėlimu ir edukacinių priemonių plėtra. Nepaisant vėliau iškilusių iššūkių — asimiliacijos, motyvacijos stokos ar ugdymo turinio aktualumo — ši švietimo forma tapo reikšmingu veiksniu lietuviškos tapatybės palaikymo procese visoje išeivijoje.

Dėl geografinio artumo panašios lietuvių mokyklų raidos tendencijos kaip JAV išryškėjo ir **Kanadoje**. Tarp šių dviejų šalių bendruomenių vyko bendradarbiavimas. Kanados lietuviai sekė JAV lietuvių pavyzdžiu steigdami lituanistines mokyklas, naudojosi JAV LB leidžiamais vadovėliais bei programomis, vyko į JAV organizuojamus kursus, stovyklas mokytojams, bendradarbiavo su JAV leista pedagoginei minčiai skirta spauda. Kanados lituanistinių mokyklų istorijoje galima išskirti laikotarpį iki 1950 ir po 1950 m. Iki 1950 m. iniciatyvą steigti mokyklas rodė senieji imigrantai bei lietuviai dvasininkai; po 1950 m. daugiau iniciatyvos demonstravo Kanadoje atsidūrę mokytojai ir krašto lietuvių bendruomenė.

Kanada savo sienas imigrantams atvėrė 1947 m. Pradžioje ten vyko vyrai fiziškai sunkiems miško kirtimo darbams, vėliau — buvo atvykstama darbu anglių kasyklose, moterys — tarnaitėmis. Skaičiuojama, kad iki 1957 m. Kanadą pasiekė apie 15 tūkstančių lietuvių⁹⁶.

XX a. 5 deš. Kanadoje nebuvo veikiančių lituanistinių mokyklų, bet jų atmintis dar gyvavo. Gal todėl kai į Vinipegą atvyko daugiau lietuvių imigrantų, būtent senieji lietuviai imigrantai inicijavo lietuvių mokyklos steigimą. Deja, ši iniciatyva nebuvo sėkminga, nes kilo ginčai tarp senųjų lietuvių imigrantų, tarp kurių ženkliai dalį sudarė komunistuojantys lietuviai ir naujai atvykusiųjų. Winipego lietuvių mokyklai labai padėjo 1949 m. į šią vietovę atvykęs kunigas jėzuitas Placidus Barisas, kuris iš tėvų jėzuitų išrūpino patalpas mokyklai. Šiose patalpose 1950 m. ir pradėjo veikti lituanistinė mokykla⁹⁷.

Pirmaisiais lituanistinių mokyklų steigėjais buvo kunigai, kurie skirtingai nei pasauliečiai imigrantai dažnu atveju nebuvo saistomi darbo sutarčių. Kitas svarbus momentas, kunigai turėjo galimybę naudotis Kanadoje veikiančios Romos Katalikų bažnyčios infrastruktūra. Pvz. Hamiltone lituanistinė

⁹³ Karčiauskaitė, p. 133.

⁹⁴ Ten pat, p. 131.

⁹⁵ Ten pat, p. 132.

⁹⁶ Kanados lietuviai [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/kanados-lietuviai/> [žiūrėta 2025 03 07]

⁹⁷ Justinas Bertašius. Winipego lietuvių šeštadieninė mokykla. In: Masilionis, Petersonienė, p. 727-728.

mokyklą organizavo aktyvus kunigas prel. Dr. Juozas Tadarauškas. Jis išrūpino mokyklai kanadiečių katalikų mokyklos patalpas ir 1949 m. rudenį mokykla pradėjo darbą. Lietuviams mokytojams atsilaisvinus nuo juos saiščiusių sutarčių, prel. Tadarauškas pasikvietė juos dirbti į mokyklą⁹⁸.
Kaip pažymėjo Stasė Petersonienė:

„Kanadoje mokytojai ir patriotinės visuomenės atstovai apie 1950-1951 m., atlikę darbo sutartis miškų darbuose, anglių kasyklose, moterys atlikusios tarnaičių darbo sutartis, skubėjo kurti mokyklas. Kas jau kas, o mokytojai, pasitraukę iš pavergtos tėvynės, savo pareigą tėvynei atliko taip, kaip nė viena kita profesija. Jų darbui pritarė ir patriotiškai nusiteikę tėvai, nes jiems rūpėjo, kad jų vaikų širdelėse gyventų lietuviška dvasia“⁹⁹.

1956-1957 m. Kanadoje veikė 9 mokyklos (Hamiltonė, Torontė, Monrealyje (3), Niagara Falls, Londone, Saul Ste Marie, Sudburyje¹⁰⁰. Kaip ir JAV, vėlesniais metais išryškėjo lituanistinių mokyklų ir jas lankančių mokinių skaičiaus mažėjimas.

Lituanistinės mokyklos Kanadoje pradžioje buvo organizuotos privačia iniciatyva ir iki 1952 m. neturėjo centrinės vadovybės. Tik 1952 m. susiorganizavus Kanados LB ir priėmus Švietimo komisijos statutą, atsirado lituanistinį švietimą (lituanistines mokyklas, aukštesniuosius lituanistikos kursus, vasaros stovyklas bei lietuviškas bibliotekas) kuruojanti institucija¹⁰¹. Pirmasis jos rūpestis buvo užmegzti ryšius su jau veikiančiomis mokyklomis, paruošti programas. 1953 m. Komisija suorganizavo pirmąją mokinių stovyklą, kiekvienais metais rengė lituanistinių mokyklų mokytojų suvažiavimus, kurie tapdavo proga mokytojams pabendrauti, pasidalinti savo rūpesčiais ir gerosiomis patirtimis. 1955 m. komisija išleido lietuvių mokykloms suplanuotas tikybos, lietuvių kalbos, aplinkos ir tėvynės pažinimo, Lietuvos geografijos, bei istorijos, dainavimo, dailės bei rankdarbių programas. Kol nebuvo šių programų, vadovautasi Lietuvoje turėtomis programomis bei DP stovyklose leistais vadovėliais¹⁰².

Reikšminga tai, kad 1967 m. Kanados lituanistinės mokyklos buvo paragintos įvesti pamokas apie lietuvių išeivijos gyvenimą¹⁰³. Tokiu būdu lituanistinių mokyklų ugdymo turinyje atsirado moksleiviams aktuali medžiaga.

Mokykloms buvo nustatytas 6 metų ugdymo kursas, kuris 1958 m. buvo pailgintas iki 10 metų. Mažėjant moksleivių skaičiams lituanistinėse mokyklose, prie jų pradėti organizuotos priešmokyklinės klasės (skyriai), skirtos 4-5 amžiaus vaikams¹⁰⁴.

Didžioji dalis lituanistinių mokyklų išlaikymo kaštų tekdavo tėvams ir vietos bendruomenėms, kuri laiką veikęs Kultūros fondas (1953-1965), o vėliau ir krašto bendruomenės valdyba finansavo tik nedidelę dalį su lituanistiniu ugdymu atsiradusių išlaidų. Nenuostabu, kad ieškota būdų kaip tą mokyklų išlaikymo našta pasilengvinti. Vienu jų tapo Kanadoje veikusios Prancūzų švietimo įstaigos, prisidėjusios prie Monrealyje veikusių lituanistinių mokyklų išlaikymo¹⁰⁵. Reikšminga tai, kad 1978 m. Kanados LB Švietimo komisijos pirmininkės Vidos Stanevičienės rūpesčiu, Kanados federalinė valdžia ėmė skirti finansinę paramą tautinių mažumų mokykloms. Tai leido sudaryti geresnes sąlygas lituanistinių mokyklų pradžios skyriams ir gauti provincijų valdžios užskaitas gimnazijų mokiniams¹⁰⁶.

⁹⁸ Jonas Mikšys. Vysk. M. Valančiaus Lituanistinė mokykla Hamilton, Ont., Canada. 1949-1970. In: Masilionis, Petersonienė, p. 598.

⁹⁹ Stasė Petersonienė. Įvadinės mintys — Tėvynei Lietuvai. In: Masilionis, Petersonienė, p. 568.

¹⁰⁰ Šeštad. Lietuvių mokyklų 1956-1957 metų statistinės žinios. In: Masilionis, Petersonienė, p. 580-581.

¹⁰¹ Liudas Tamošauskas. Švietimo vadovybė Kanadoje. In: Masilionis, Petersonienė, p. 569.

¹⁰² Mikšys, p. 599.

¹⁰³ Tamošauskas, p. 574.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 573.

¹⁰⁵ Šeštad. Lietuvių mokyklų 1956-1957 metų statistinės žinios. In: Masilionis, Petersonienė, p. 580-581.

¹⁰⁶ *Kanados lietuvių organizacijų žinynas*. Lithuanian Canadian Community, 2002, p. 76-77.

Dar vienas Kanados LB Švietimo komisijos nuopelnas lituanistiniam švietimui — vadovėlių bei pratybų leidyba¹⁰⁷. Atsirado ir vadovėlių silpnai ar visiškai lietuviškai nemokantiems vaikams.

Kaip ir JAV, Kanadoje buvo rūpinamasi lituanistinių mokyklų mokytojų rengimu. Monrealyje ir Toronte veikė lituanistiniai kursai¹⁰⁸, o galintys buvo kviečiami jungtis į JAV organizuotas mokytojų lituanistinėms mokykloms rengimo iniciatyvas.

Toronto lituanistiniai kursai buvo įkurti 1952 m. norint sudaryti galimybę mokyklą baigti tiems, kurie to nespėjo padaryti pokario Vokietijoje¹⁰⁹. Kursai kurį laiką veikė kaip lituanistinis seminaras. Reikšminga tai, kad XX a. 8 deš. Toronto lituanistiniai kursai oficialiai įsitvirtino Toronto viešųjų mokyklų sistemoje ir gaudavo šio miesto Švietimo tarybos finansavimą¹¹⁰.

Iki maždaug XX a. 6 deš. vidurio lituanistinių mokyklų mokytojai jokio atlyginimo negavo, tik Kalėdų ir mokslo metų baigimo proga buvo apdovanojami kukliomis dovanėlėmis. Vėliau pradėta mokėti po 1 Kanados dolerį. Ilgainiui, atlyginimai augo¹¹¹.

Lituanistinių mokyklų raida Kanadoje nuo XX a. vidurio perėjo nuo pavienių bendruomeninių iniciatyvų prie nuosekliai organizuoto švietimo modelio. Nuo 1952 m., įsikūrus Kanados lietuvių bendruomenės Švietimo komisijai, pradėtos kurti ugdymo programos, leidžiami vadovėliai, rengiami mokytojų kursai. Lituanistinis švietimas tapo svarbia priemone kalbos ir tapatybės išlaikymui, o vėliau dalinai integruotas į oficialias švietimo struktūras ir pradėtas valstybės finansuoti.

Britanija buvo viena pirmųjų šalių, kuri ėmė priiminėti imigrantus iš DP stovyklų. Tarp pirmųjų imigrančių buvo ir netekėjusios ar šeimas Vokietijoje sutikusios palikti lietuvaits. Ir vėliau buvo įsileidžiami buvo tik šeimų nesukūrę ar jas palikti sutikę asmenys.

Todėl vaikų, kuriems buvo reikalingas lituanistinis švietimas atsirado vėliau, kaip ir poreikis jiems organizuoti lituanistinį švietimą. Dar viena lietuvių imigracijos į šią šalį ypatybė — vyrų imigravo daugiau nei moterų. Dėl šios priežasties kūrėsi daug mišrių šeimų, kuriuose vaikams lietuvių kalbą ir tapatybę buvo sunkiau išlaikyti.

Ilgainiui Britanijos pozicija šeimų susijungimo ar šeimų imigracijos klausimais švelnėjo ir XX a. 5 deš. pabaigoje čia susiformavo pakankamas kiekis mokyklinio amžiaus vaikų. Tarp pokario imigrantų į Britaniją būta ir mokytojų. Jiems atlikus privalomas darbo sutartis, atsirado daugiau savarankiškumo ir sąlygos organizuoti mokyklas. Dėl nepalankių integracijos galimybių, ženkli dalis lietuvių iš Didžiosios Britanijos ilgainiui persikėlė į kitas šalis, kaip antai Kanadą ar JAV¹¹².

Pirmosios lituanistinės mokyklos Jungtinėje Karalystėje atsiradė 1949 m. Bradforde, Koventryje (Conventry), Notingame, Mančesteryje, Vulverhamptone (Wolverhamptone)¹¹³.

Bradfordo mokyklos iniciatoriais buvo kunigas J. Kuzmickis ir Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos (DBLS) Bradfordo skyriaus pirmininkas J. Jakubka. Jie buvo ir pirmieji mokytojai. Mokykloje mokyta lituanistinių dalykų, tikybos; vėlesniais metais į programą buvo įtrauktos lietuviškos dainos ir šokiai. Didžiausi iššūkiai mokyklai buvo nuolat išemigruojantys mokytojai ir mokiniai bei savų patalpų neturėjimas. 1957 m. Bradfordo lietuviams nusipirkus lietuvių klubui namus, lituanistinės mokyklos padėtis pagerėjo. Bendruomenė rūpinosi jai reikalingų vadovėlių ir kitų priemonių aprūpinimu. Mokinių skaičiui sumažėjus iki 8, 1967 m. mokykla buvo uždaryta¹¹⁴.

Mokykla Koventryje prasidėjo nuo „vaikų subatvakarių“ - švietimo valandėlių. Mokykla veiklą nutraukė 1952 m., bet 1966 m. buvo atgaivinta, bet neužilgo ir vėl buvo uždaryta¹¹⁵. 1966 m. Lesteryje

¹⁰⁷ Ten pat, p. 77.

¹⁰⁸ Iz. Matusevičiūtė. KLB Kultūros fondas. In: Masilionis, Petersonienė, p. 580.

¹⁰⁹ Vytautas Taseckas. Aukštesnieji lituanistiniai kursai Toronte. In: Masilionis, Petersonienė, p. 713.

¹¹⁰ Ten pat, p. 715.

¹¹¹ Mikšys, p. 603.

¹¹² Bartusevičius, p. 462.

¹¹³ Jungtinės Karalystės lietuviai [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/jungtines-karalystes-lietuviai/> [žiūrėta 2025 03 07]; *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 191.

¹¹⁴ Kazimieras Barėnas. *Britanijos lietuviai. 1947-1973*. London, 1973, p. 128.

¹¹⁵ Ten pat, p. 154-155.

(Leicester) atsiradė dar viena lituanistinė mokykla. Pastebėtina, kad tik ketvirtis jos mokinių buvo iš lietuviškų šeimų, didžiąją dalį sudarė vaikai iš mišrių šeimų¹¹⁶.

Londonė mokyklos atsiradimą 1954 m. inicijavo parapija. Kun. A. Kazlauskas buvo jos globėjas.¹¹⁷ Remiantis K. Barėnu, lituanistinė mokykla, nors ir su pertraukomis, veikė iki 1980 m. Apie vėlesnę raidą duomenų nepateikiama¹¹⁸. Tikėtina, kad jos veikla nutrūko, nes 1983 m. Marija Barėnienė ėmėsi savo namuose mokyti vaikus, o 1987 m. Lietuvių namuose darbą pradėjo šeštadieninė Maironio vardo mokykla. Mokykla pasižymėjo aktyviu įsitraukimu į bendruomenės gyvenimą - organizavo šeimų savaitgalį, kalėdinius renginius. 1993 m. duomenimis, mokykla buvo atvira ir vaikams, ir suaugusiems, o tai pat anglams, kurie norėjo išmokti lietuvių kalbos¹¹⁹.

Mančesterio lietuvių mokykla galėjo naudotis Lietuvių klubo patalpomis, DBLS parūpindavo vadovėlių, kitus moksleivių poreikius turėjo patenkinti tėvai. Mokykla veikė banguotai - mokinių skaičiui sumažėjus nustodavo veikti, o vėliau veiklą atnaujindavo, kol 1972 m. veiklą nutraukė¹²⁰. Panaši situacija klostėsi ir Notingame, kur mokykla darbą pradėjo turėdama vos 3 mokinius. Vėliau, dėl kintančio mokinių skaičiaus, dažnai besikeičiančių mokytojų, mokyklos darbas būdavo laikinai sustabdomas¹²¹. Kazimieras Barėnas mini, kad 1981 m. lituanistinė mokykla veikė ir Škotijoje¹²².

Svarbu tai, kad iki 1972 m. Britanijoje galiojo tvarka pagal kurią Britanijoje baigusieji gimnazijas galėjo laikyti lietuvių kalbos, kaip užsienio kalbos, egzaminus. Šis leidimas panaikintas dėl per mažo šį egzaminą laikiusių skaičiaus¹²³.

Britanijoje susibūrusi Didžiosios Britanijos lietuvių sąjunga, kuri buvo kituose kraštuose besikūrusių Lietuvių Bendruomenių (LB) atitikmuo, nuo pat pradžių rūpinosi mokyklų ir švietimo klausimais, skyrė lėšas šiai veiklai paremti. 1951 m. duomenimis, čia veikė 8 sekmadieninės ar savaitgalinės lietuvių mokyklos, kurias lankė iš viso apie 150 vaikų (Glazge (Glasgow), Alsageryje (Alsager), Bradforte, Notingame, Mančesteryje, Koventryje, Londone. Visose mokyklose dirbo patyrę mokytojai¹²⁴. 1959 m. Notingame ir Koventryje veikusios mokyklos dėl mokytojų stygiaus jau buvo užsidariusios, bet buvo atsiradusi nauja Eccles vietovėje. Tuo metu veikusias mokyklas lankė 101 vaikas, jose dirbo 16 mokytojų. Lietuvių mokyklos Bradforde, Londone ir Mančesteryje turėjo savo patalpas. XX a. 6 deš. pabaigoje išryškėjo programų derinimo poreikis. Šiam ir kitiems klausimams aptarti 1960 m. Mančesteryje susirinko pirmasis Didžiosios Britanijos lietuvių mokytojų suvažiavimas¹²⁵.

Reziumuojant galima pastebėti, kad lituanistinio švietimo raida Britanijoje buvo nulemta specifinių imigracijos sąlygų: pradinę bendruomenę sudarė bevaikiai ar mišrios šeimos sukūrę asmenys, todėl vaikų ir mokyklų poreikis išryškėjo kiek vėliau. Nepaisant nestabilios lietuvių bendruomenės demografinės situacijos ir dažnų migracijų, XX a. viduryje susiformavo pagrindiniai lituanistinio ugdymo židiniai, kurių veikla dažnai priklausė nuo vietos bendruomenių iniciatyvos, kunigų globos bei laikinos infrastruktūros. Mokyklų veiklą koordinavo Didžiosios Britanijos lietuvių sąjunga, tačiau nuolatiniai iššūkiai, tokie kaip mokytojų trūkumas ir kintantis mokinių skaičius, riboja ilgalaikį ugdymo tęstinumą.

Po Antrojo pasaulinio karo, nors iš pradžių nenoriai, **Australija** pradėjo priimti iš Europos perkeltus asmenis. Ilgą laiką ši britų kolonija vengė įsileisti karo pabėgėlius ir tik vėliau nustatė griežtas atvykimo sąlygas. Šia kryptimi išvyko apie 5 000 lietuvių, kai kur šaltiniuose nurodomas ir 10 000 imigrantų skaičius. Atvykę lietuviai Australijoje susidūrė su itin nepalankiomis sąlygomis lietuviškos

¹¹⁶ Ten pat, p. 190.

¹¹⁷ Ten pat, p. 222.

¹¹⁸ Kazimieras Barėnas. *Britanijos lietuviai 1974-1994*. Londonas, 1997, p. 227.

¹¹⁹ Ten pat, p. 228.

¹²⁰ Kazimieras Barėnas. *Britanijos lietuviai. 1947-1973*, p. 266.

¹²¹ Ten pat, p. 310.

¹²² Kazimieras Barėnas. *Britanijos lietuviai 1974-1994*, p. 395.

¹²³ Ten pat, p. 91.

¹²⁴ Kazimieras Barėnas. *Britanijos lietuviai. 1947-1973*, p. 28.

¹²⁵ Ten pat, p. 28.

tapatybės išlaikymui – šalyje nebuvo nei lietuviškų mokyklų, nei bažnyčių, nei kitų bendruomenės institucijų, tad viską reikėjo kurti nuo pagrindų¹²⁶. Švietimas tapo viena iš sričių, kuriai skirta daug dėmesio. 1948 m. į Australiją iš DP stovyklų atvykę lietuviai įsteigė Lietuvių kultūros fondą Australijoje (LKFA), instituciją, kuri ypatingą dėmesį skyrė lituanistiniam švietimui. Fondo Valdyba 1951 m. sudarė komisiją vadovėlių parengimui, parengė programos savaitgalio mokykloms, nuolat jas atnaujino. 1952 m. buvo patvirtinti savaitgalio mokyklų nuostatai. Įvertinta skautų organizacijos nauda lituanistiniam ugdymui. Dideli atstumai lėmė, kad būtent Australijos lietuviams kilo korespondentinio mokymo idėja¹²⁷. Vėlesniais metais vadovėliai buvo atsisiunčiami iš JAV.¹²⁸ Vėlesniais metais rūpestį švietimu Australijoje perėmė Australijos lietuvių bendruomenės Švietimo ir kultūros taryba¹²⁹.

Mokykla Adelaidėje buvo atidaryta 1949 m. Ją inicijavo kunigas dr. P. Jatulis. Ypač sunku buvo pradžioje, nes šeštadieniais tėvai dirbo ir negalėjo vaikų palydėti į mokyklą. Mokyklos lankymas pasidarė nereguliarus, buvo sunku gauti patalpas ir ypač aštri problema buvo vadovėlių trūkumas, kuris išspręstas tik 1954 m. Po trijų metų - 1957 m. mokyklai persikėlus į Adelaidės lietuvių namus, patalpų klausimas išsprendė. Vaikus ir mokytojus turėjo džiuginti čia veikiantis bufetas, kuriame per pertraukas buvo galima pasivaikšinti gaiviaisiais gėrimais, saldumynais. Nuolatinių namų turėjimas leido formuoti ir mokyklos bibliotekėlę. XX a. 6 deš. mokinių skaičius siekė apie 60.

Mokytojai pradžioje dirbo be atlygio, tik vėliau rasta galimybių jiems kompensuoti atvykimo į mokyklą kaštus. Mokykloje mokyta tikybos, lietuvių kalbos, Lietuvos geografijos, tautinių ir klasikinių šokių, tautodailės¹³⁰. Už pažangumą, namų darbų atlikimą ir lietuviškų knygų skaitymą teiktos premijos¹³¹.

1960 m. Adelaidėje buvo atidaryta kita mokykla — Šv. Kazimiero lietuvių savaitgalio mokykla, kuri savo veikloje taikė įdomų metodą. Kas du mėnesiai buvo premijuojami tie mokiniai, kurie pamokų metu ir kalbėdamiesi tarpusavyje, nevartojo angliškų žodžių¹³². XX a. 7 deš. čia įsteigta klasė silpniau ar visai lietuviškai nemokantiems vaikams¹³³.

Melburne irgi įsisteigė ne viena mokykla. Čia XX a. 7 deš. veikė Melborno savaitgalio mokykla (1950), parapijos sekmadienio mokykla (1954), Maribyrnongo lietuvių savaitgalio mokykla (1951), Claytono sekmadieninė mokykla (1952), Altonos savaitgalio mokykla (1954), St. Albans savaitgalio mokykla (1955), Glenroy lietuviška mokykla (1956). Melburno lituanistiniame švietime — ryškus skautų vaidmuo.

1952 m. buvo įsteigti Lituanistiniai kursai, tiems, kurie nebuvo lankę mokyklos Lietuvoje ar nespėję baigti mokyklos DP stovyklose. 1954 m. KLFA Valdyba įsteigė neakivaizdinius lituanistinius kursus¹³⁴. Svarbu tai, kad XX a. 8 deš. Australijos lietuviai (ypač Petras Sungaila) dėjo daug pastangų, kad lietuvių kalba būtų pripažįstama kaip lygiavertis dėstomasis dalykas, kurio egzamino rezultatai būtų įskaičiuojami į brandos atestato vidurkį. Šito pasiekta 1975 m. Reikšminga tai, kad 1978 m. Australijos Lituanistiniai kursai įstojo nariu į Pietų Australijos tautinių mokyklų draugiją ir pradėjo gauti Pietų Australijos vyriausybės finansinę paramą, o nuo 1981 m. ir federalinės vyriausybės paramą¹³⁵.

¹²⁶ Sandra Bernotaitė. Agnės Lukšytės kūryba egzilio literatūros paraštėse. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2022, nr. 1 (33), p. 120-121.

¹²⁷ *Australijos lietuvių metraštis*. Sydney, 1961, p. 67-69.

¹²⁸ *Australijos lietuvių metraštis II*. Adelaidė, 1983, p. 137.

¹²⁹ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*. Vilnius, 2004, p. 153.

¹³⁰ *Australijos lietuvių metraštis*, p. 142.

¹³¹ *Australijos lietuvių metraštis II*, p. 140.

¹³² *Australijos lietuvių metraštis*, p. 153.

¹³³ *Australijos lietuvių metraštis II*, p. 141.

¹³⁴ *Australijos lietuvių metraštis*, p. 230-232.

¹³⁵ *Australijos lietuvių metraštis II*, p. 144-145.

1954- 1956 m. veikė mokykla Niukastlyje.¹³⁶ Mokykla Kanberoje veikė 1952-1974 m.¹³⁷

Lituanistinės mokyklos Sidnėjuje įsteigimu rūpinosi lietuviai kunigai. Pirmoji mokykla čia pradėjo veikti 1949 m., bet jai pritrūkus mokinių, 1950 m. Camperdowno priemiestyje buvo įsteigta kita mokykla. Pradžioje kunigas vaikus lituanistinių dalykų pamokydavo po pamokų, skirtų Pirmajai Komunijai. Mokykla lituanistine tapo 1955 m. Tais pačiais metais Sidnėjaus priemiestyje Rydėje buvo atidaryta kita lituanistinė mokykla. Tiesa, ji veikė vos du metus.¹³⁸ Didžiąją mokyklų išlaikymo našta nešė tėvai. Camperdowno mokyklai persikėlus į kitą vietą, ji pradėta vadinti Sidnėjaus lietuvių Lidcombe parapijos savaitgalio mokykla¹³⁹.

1952 m. sekmadieninė lietuvių mokykla duris atvėrė ir Naujoje Zelandijoje. Veikė dešimt metų¹⁴⁰.

Reziumuojant galima pastebėti, kad po Antrojo pasaulinio karo į Australiją atvykę lietuviai susidūrė su visišku lietuviškų institucijų nebuvimu, todėl lituanistinis švietimas tapo vienu svarbiausių bendruomenės telkimosi ir tapatybės išlaikymo įrankių. Nuo 1949 m. pradėtos steigti savaitgalinės mokyklos, kuriose ugdymas rėmėsi bendruomenės savanorystės principais, palaipsniui formavosi centralizuotas koordinavimas, atsirado ugdymo programos, vadovėliai, korespondentiniai kursai. XX a. 8 dešimtmetyje pasiekta oficiali lietuvių kalbos pripažinimo švietimo sistemoje ir gauta valstybinė parama, kas reikšmingai sustiprino lituanistinio švietimo pozicijas.

Po Antrojo pasaulinio karo lituanistinio švietimo iniciatyvos Pietų Amerikoje kilo lietuvių bendruomenėse, susibūrusiose po tautiečių atvykimo į Venesuelą, Argentiją, Braziliją ir Kolumbiją. Dar 1946 m. į **Venesuelą** atvyko pirmieji lietuviai. Jų skaičius išaugo 1947-1949 m. Bendruomenės gyvenime nenuilstamai darbavosi lietuviai kunigai. Susirinkus didesniai būriui vaikų, buvo organizuotos šeštadieninės lietuvių mokyklos, veikusios apie dešimt metų, o Karakase - keletą dešimtmečių. Venesuelos lietuvių mokyklas labai rėmė PLB¹⁴¹.

Argentinoje susiklostė palanki situacija, kai dar anksčiau įsikūrę tėvai marijonai ir seserys kazimierietės 1948 m. atidarė mokyklą, veikusią keletą dešimtmečių. 1954 m. Rosarijo mieste, prie Šv. Kazimiero parapijos ir vienuolyno, duris atvėrė dar viena lietuvių mokykla¹⁴².

Po Antrojo pasaulinio karo, 1947 m., į **Braziliją** atvyko nedidelė lietuvių grupė, kurios iniciatyva buvo atgaivintos lietuvių kalbos pamokos. Vis dėlto šios mokyklėlės gyvavo neilgai dėl nepakankamo mokinių skaičiaus. Ilgesnį laiką veikė San Paulo lietuviška mokykla, kurią rėmė Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyba. Kaip ir Australijoje, taip ir Brazilijoje, susirūpinus dėl jaunimo nutautėjimo, buvo inicijuotas lietuvių kalbos mokymas korespondentiniu būdu. Pasak V. Stravinskienės, ši naujovė patraukė ne tik Brazilijos jaunimą – kursuose dalyvavo ir mokiniai iš kitų Pietų Amerikos šalių. XXI a. pradžioje šie kursai pritraukdavo per šimtą dalyvių¹⁴³.

Nedidelė lietuvių grupė iš DP stovyklų atvyko ir į **Kolumbiją**, kur iki tol gyveno tik pavieniai tautiečiai. Siekdami išsaugoti lietuvių kalbą ir tapatybę, 1966 m. jie įkūrė šeštadieninę lietuvių mokyklėlę, veikusią dešimtmetį¹⁴⁴.

Lituanistinių mokyklų raida šiame regione rėmėsi dvasininkų ir vienuolių iniciatyvomis bei Pasaulio lietuvių bendruomenės parama, o mokyklos dažniausiai veikė parapijų, vienuolynų ar šeštadienių susibūrimų pagrindu. Nors šių mokyklų veikla dažnai buvo laikina, jos atliko svarbų vaidmenį kalbos ir tapatybės išlaikymo procese. Reaguojant į mokinių trūkumą ir nutautėjimo riziką, XX a. pab.–XXI a. pradžioje išplėtota korespondentinio mokymo forma, leidusi pasiekti lietuvių jaunimą ir už konkrečios šalies ribų.

¹³⁶ *Australijos lietuvių metraštis*, p. 244.

¹³⁷ *Australijos lietuvių metraštis II*, p. 224.

¹³⁸ *Australijos lietuvių metraštis*, p. 270.

¹³⁹ *Australijos lietuvių metraštis II*, p. 396.

¹⁴⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*. p. 292.

¹⁴¹ *Ten pat*, p. 361.

¹⁴² *Ten pat.*, p. 143.

¹⁴³ *Ten pat*, p. 179.

¹⁴⁴ *Ten pat*, p. 266

Nykstant *išvietintųjų asmenų stovykloms* ne visi lietuviai galėjo ar norėjo išvykti iš **Vokietijos**. Tarp likusių buvo ir mokyklinio amžiaus vaikų, ir mokytojų. Vinco Bartusevičiaus duomenimis, 1951 m. Vokietijoje dar buvo likę 16 lietuvių švietimo įstaigų, su 560 mokinių ir 30 mokytojų¹⁴⁵. Jie ir sudarė pagrindą atsirasti tam, ką šiandien vadiname *Vasario 16-osios gimnazija*.

Tiek IRO, tiek vokiečių valdžia norėjo, kad karo pabėgėliai kuo greičiau įsijungtų į vokiečių švietimo sistemą. Šito nenorinčius lietuvius ir kitų tautų atstovus gelbėjo tuo metu perpildytos vokiečių mokyklos — stovyklų mokykloms buvo leidžiama dar kurį laiką veikti, o vokiečių valdžia mokytojams mokėjo atlyginimus. Stovyklų mokyklų skaičiui mažėjant, susiorganizavo lituanistinės (šeštadieninės) mokyklėlės, kurias Vokietijos valdžia šiek tiek rėmė finansiškai.

Poreikis steigti lietuvių gimnaziją su bendrabučiu visiems Vokietijos lietuviams atsirado, kai užsidarė vis daugiau stovyklų gimnazijų. 1950 m. rugpjūtį vykusiame Vokietijos LB posėdyje buvo nutarta išlaikyti Dypholce (Diepholz) veikusią lietuvių gimnaziją ir įsteigti bendrabutį, kad jame galėtų apsigyventi mokiniai, atvykę iš bet kur. Mokinių išlaikymo išlaidas prisiėmė Vokietijos LB Valdyba. 1951 m. gimnazijai buvo suteiktas *Vasario 16-osios* vardas; oficialus mokyklos atidarymas įvyko 1951 m. vasario 16-ąją. Tiek gimnazijos bendruomenę, tiek Vokietijos LB Valdybą neramino tas faktas, kad gimnazija buvo įsikūrusi buvusiose kareivinėse ir galėjo būti bet kada išskeldinta. Gimnazijai imta ieškoti kitų patalpų. 1953 m. buvo įsigytos naujos patalpos Hiutenfelde, pamokos čia prasidėjo 1954 m. pradžioje.

Baden-Wurtenbergo žemė, kurios zonoje veikė gimnazija, ir federalinė valdžia lietuvių mokyklą finansiškai pradėjo remti tik 1960 m. Iki tol gimnazijos išlaikymas gulė ant Vokietijos Lietuvių bendruomenės ir visų laisvojo pasaulio lietuvių pečių. Prie šios mokyklos išlaikymo pasaulio lietuviai noriai prisidėjo¹⁴⁶. Jie suformavo specialius gimnazijos rėmėjų būrelius, kurių kiekvienas išlaikė po vieną mokinį. 1956 m. tokių būrelių buvo 180¹⁴⁷.

Iki 1957 m. gimnazija išduodavo lietuviškus brandos atestatus. Nuo 1977 visi dviejų paskutinių klasių dalykai, išskyrus lietuvių kalbą ir literatūrą bei Lietuvos istoriją, dėstomi vokiškai¹⁴⁸.

Vasario 16-osios gimnazija ne tik suteikė išsilavinimą visai pokario vaikų kartai, prisidėjo prie jų socialinio statuso kilimo, įsitvirtinimo Vokietijos visuomenėje, bet ir tapo svarbiu lituanistinio švietimo centru visai lietuvių diasporai.

1954-1955 m. Gimnazijos metraštyje rašoma, kad šioje

„mokykloje ugdomos inteligentinės pajėgos ne tik lietuviškai kultūrai bei lietuvybei stiprinti laisvajame pasaulyje, bet ir papildyti praretintoms būsimos nepriklausomos Lietuvos elito gretoms [...] šalia bendrų kultūringumo, išsimokslinimo bei tvirtos krikščioniškos dorovės ugdymo reikalavimų, mūsų gimnazija turi dar ypatingai svarbią specifinę paskirtį: ne tik pašalinti iš visųusių gresiantį mūsų jaunimo nutautimo pavojų, bet drauge ir išugdyti būsimąjį mūsų tautos elitą, pasiryžusį dėti visas savo jėgas mūsų tautos ir tėvynės labui“¹⁴⁹.

V. Bagdonavičienės teigimu, ištisa Argentinos lietuvių bendruomenės lyderių karta susiformavo po studijų Vasario 16 gimnazijoje¹⁵⁰.

Vasario 16-osios gimnazijos ypatybė — nuo 1969 m. organizuotos ekskursijos į sovietų okupuotą Lietuvą. Gimnazistai ne tik susipažindavo su savo kilmės šalimi, bet prisidėdavo ir prie knygų, pinigų, informacijos kontrabandos į / iš okupuotą Lietuvą¹⁵¹. Lietuvos atgimimo metais Vasario 16-osios

¹⁴⁵ Bartusevičius, p. 522.

¹⁴⁶ Ten pat, p. 526.

¹⁴⁷ Vasario 16 gimnazija. *Lietuvių enciklopedija*. T. 33, South Boston, 1965, p. 220.

¹⁴⁸ Vasario 16 gimnazija [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/vasario-16-gimnazija/> [žiūrėta 2025 06 23]

¹⁴⁹ Cituota iš Birutė Augustanavičiūtė, Janina Vaitkienė. Tautinio identiteto išsaugojimas Vasario 16-osios gimnazijoje.

Gimtoji kalba mokykloje, Šiauliai, 2016, p. 8

¹⁵⁰ Vida Bagdonavičienė. Išeivijos lituanistinio švietimo kaita. *Gimtasis kraštas*, 2012, t. 5, p. 25.

¹⁵¹ Augustanavičiūtė, Vaitkienė, p. 10-12.

gimnazijos ekskursijos tapo priedanga į Lietuvą atgabenti pirmuosius kopijavimo aparatus ar kompiuterius¹⁵².

Atkreiptinas dėmesys į 1980-1981 m. susiformavusią Vasario 16 gimnazijos lituanistinio ugdymo programą, skirtą vyresnių klasių moksleiviams, kuri funkcionavo kaip vienerių ar dviejų metų mainų kursai. Anot V. Bagdonavičienės, ši programa buvo labai populiari tarp JAV, Kanados mokyklinio amžiaus jaunimo, į programą įsijungė ir lietuvaičiai iš Pietų Amerikos. Šios programos sėkmę garantavo tai, kad metai praleisti Vasario 16 gimnazijoje buvo užskaitomi JAV, Kanados ar kitų šalių mokyklose, moksleiviams grįžus namo¹⁵³.

Vasario 16 gimnazija buvo vienintelė laisvajame pasaulyje švietimo įstaiga, kur nuosekliai buvo mokoma lituanistinių dalykų — kalbos, literatūros, istorijos, rankdarbių, tautinių šokių ir dainų. Kad mokiniai neatsiliktų nuo kilmės šalies mokymo programų, Vasario 16 gimnazijoje buvo mokoma tokių dalykų kaip JAV istorija ar JAV visuomenės pagrindai. Ir tai buvo pavyzdys, kaip lituanistinio švietimo elementas gali išikomponuoti į formaliojo ugdymo struktūras, įveikiant net labai biurokratinis Vokietijos švietimo sistemos reikalavimus¹⁵⁴.

Vasario 16 gimnazija nebuvo vienintelė lietuvių švietimo įstaiga Vokietijoje. 1954 m. buvo 18 mokyklų su 310 moksleivių; XX a. 7 deš. veikė 7-10 lietuviškų mokyklų, 1980 m. buvo likusios dvi, bet ir jos užsidarė iki Lietuvai atkuriant nepriklausomybę.

Apibendrinant, galima pastebėti, kad Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijoje likusi lietuvių bendruomenė, išsaugojo savarankišką lituanistinio ugdymo tradiciją. Reikšmingiausiu šios tradicijos reiškiniu tapo Vasario 16-osios gimnazija, kuri tapo ne tik akademinio lavinimo, bet ir tautinės tapatybės formavimo centru. Jos veikla atskleidžia, kaip lituanistinis švietimas gali būti integruotas į formaliąją švietimo sistemą, išlaikant kultūrinį savitumą diasporos sąlygomis.

Šiuo laikotarpiu lietuvių kalbos mokyklos veikė ir komunistinės **Lenkijos** valdomose teritorijose, kur po 1920 m. Suvalkų sutarties atsidūrė kompaktiška lietuvių autochtonų bendruomenė. 1952 m. Lenkijos Švietimo ministerija suorganizavo pirmuosius lietuvių kalbos kursus, skirtus mokytojų rengimui lietuviškoms mokykloms. 1952–1953 m. buvo įsteigtos keturios mokyklos Punske, Vaitakiemyje, Vidugiriuose ir Navininkuose, o vėlesniais metais jų skaičius augo. Dar 15 mokyklų lietuvių kalba buvo dėstoma kaip atskiras dalykas.

Svarbiu lietuviško švietimo centru tapo 1956 m. Punske atidaryta lietuviška vidurinė mokykla (licėjus). Vis dėlto komunistinė Lenkijos valdžia nebuvo palanki lituanistiniam ugdymui. Mokytojų stygius išliko visą laikotarpį, jį šiek tiek mažino nuo 1958 m. į Lietuvoje organizuojamus vasaros kursus atvykstantys Lenkijos lietuviškų mokyklų pedagogai bei Vilniaus universitete lituanistiką studijavę jaunuoliai iš Lenkijos. Lietuviškų mokyklų veiklą sunkino ir lėšų, patalpų bei mokymo priemonių trūkumas. Pradėjusios veikti mokyklos neturėjo vadovėlių, vėliau imta gauti sovietų Lietuvoje leistus leidinius. Pasak V. Stravinskienės, 1952–1989 m. buvo išleisti tik lietuvių kalbos vadovėliai¹⁵⁵.

Sovietmečiu etniniai lietuviai **Baltarusijoje** neturėjo galimybių mokytis gimtąja kalba – jos nedėstė nė viena mokykla, o tik XX a. 9-ajame dešimtmetyje kai kuriose Gervėčių ir Pelesos apylinkių mokyklose buvo įvestos dvi lietuvių kalbos pamokos per savaitę.¹⁵⁶

Apibendrinant galima pastebėti, kad 1949–1990 m. lituanistinių mokyklų raida išėivijoje atspindi nuosekliai lietuvių pastangas išsaugoti kalbą ir tautinę tapatybę pokario migracijos sąlygomis, kai bendruomenės kūrėsi įvairiose pasaulio šalyse. Vaikams natūraliai įsiliejus į gyvenamųjų šalių švietimo sistemas, lituanistinis ugdymas tapo papildoma, paraleline veikla, dažniausiai vykusia savaitgaliais ir priklausiusia nuo tėvų, mokytojų bei bendruomenės savanorystės. Šiuo laikotarpiu jis turėjo menką sąsają su vietos formaliojo švietimo struktūromis ir buvo visiškai atskirtas nuo

¹⁵² Ten pat, p. 11.

¹⁵³ Vida Bagdonavičienė. Išėivijos lituanistinio švietimo kaita, p. 25.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 25-26.

¹⁵⁵ Vitalija Stravinskienė. *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944-2000*. Vilnius-Punkskas, 2004, p. 84-94.

¹⁵⁶ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, p. 163.

sovietinėje Lietuvoje veikusios mokyklos. Kai kuriose šalyse, kaip Vokietijoje ir Lenkijoje, pavyko išlaikyti ar sukurti stipresnius ugdymo centrus, tapusius bendruomenės kultūrinės tapatybės židiniais. Vis dėlto daugybėje kraštų pavyko įkurti ir puoselėti koordinuotą švietimo tinklą, apėmusį mokytojų rengimą, programų kūrimą ir vadovėlių leidybą. Nepaisant išteklių stokos, socialinių pokyčių ir asimiliacijos spaudimo, lituanistinės mokyklos išliko vienu svarbiausiu tautinės atminties, kultūros ir savivokos išsaugojimo židiniu.

PER MOKYKLĄ Į GLOBALIĄ LIETUVĄ: LITUANISTINIŲ MOKYKLŲ RAIDOS TENDENCIJOS PO 1990 M.

Raktažodžiai: Rytų diaspora, etninės žemės, masinė migracija, naujos ir senos mokyklos, valstybinė parama, „Globali Lietuva“.

Geografija: Airija, Argentina, Armėnija, Australija, Austrija, Azerbaidžanas, Baltarusija, Belgija, Brazilija, Čekija, Čilė, Danija, Egiptas, Estija, Graikija, Indija, Islandija, Ispanija, Italija, Izraelis, JAV, Jungtinė Karalystė, Jungtiniai Arabų Emyratai, Kanada, Kazakstanas, Kipras, Latvija, Lenkija, Liuksemburgas, Naujoji Zelandija, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Prancūzija, Rusija, Sakartvelas, Singapūras, Slovėnija, Suomija, Švedija, Šveicarija, Ukraina, Urugvajus, Taivanas, Turkija, Vengrija, Vokietija.

1990-ųjų kovo 11-oji daugeliui lietuvių buvo ilgai laukta svajonės išsipildymo diena, lėmusi daugybę pokyčių tiek Lietuvos, tiek diasporos gyvenime. Atkūrus nepriklausomybę prasidėjo iki šiol tebesitęsiantis užsienio lietuvių švietimo institucijų augimo procesas, kurį formuoja politiniai pokyčiai, visuomenės virsmai, globalūs procesai ir naujos technologijos. Šį etapą ženklino masinė migracija, Lietuvos valstybės įsitraukimas, kryptinga diasporos švietimo politika, interneto ir nuotolinio mokymosi plėtra bei COVID-19 patirtis.

Žvelgiant atgal, šią lituanistinių mokyklų istoriją po 1990 m. galima padalyti į kelis etapus. Pirmasis (1990–1997 m.) buvo orientuotas į Rytų diasporą ir lietuvių etnines žemes – tuomet Lietuvos valstybė ir Pasaulio lietuvių bendruomenė veikė petys į petį, siekdamos atgaivinti lietuvišką švietimą ten, kur jis buvo užgesęs. Antrasis laikotarpis (1997–2010 m.) sutapo su Tautinių mažumų ir išeivijos departamento veiklos metais. Švietimas tapo labiau organizuotas, atsirado aiškesnė sistema, o akirykyje vis labiau ėmė ryškėti auganti diaspora Vakaruose. Trečiasis etapas tęsiasi nuo 2012 m., kai startavo „Globalios Lietuvos“ programa, kuri pritraukė daugiau institucijų ir suteikė naujų priemonių ryšiui su užsienio lietuviais stiprinti.

Per šiuos dešimtmečius kito ne tik mastas, bet ir pats mokyklų organizavimo ir išlaikymo modelis. Skirtingai nei ankstesniais emigracijos laikotarpiais, nauja banga pasižymėjo didesniu sekuliarumu, todėl dvasininkai, ilgą laiką buvę natūralūs švietimo lyderiai, užleido vietą pasaulietinėms iniciatyvoms. Ankstesniais laikotarpiais lituanistinis ugdymas rėmėsi tėvų, vietos bendruomenės, PLB jėgomis, nuo 1990 m. stebime vis labiau augantį Lietuvos valstybės indėlį.

Šiandien lituanistinis švietimas išlieka nuolatinėje kaitoje. Daugelyje pasaulio vietovių jaunos lietuvių bendruomenės dar tik formuojasi, Lietuvos siūlomos mokymo programos ir priemonės kai kur bandomos pirmą kartą. Vis daugiau galimybių atsiveria mokytis lietuvių kalbos ir kultūros formalaus ugdymo įstaigose, į brandos atestatus įtraukiamas lietuvių kalbos žinių vertinimas, o gyvenantieji užsienyje gali nuotoliniu būdu lankyti Lietuvos mokyklas.

Tačiau nuo antrojo XXI a. dešimtmečio pradžios situacija ne visur išliko palanki. Autoritarinių ir šovinistinių tendencijų stiprėjimas, kariniai konfliktai kai kuriose šalyse lietuvių bendruomenės ir jų mokyklas privertė iš plėtros kelio pasukti į išlikimo režimą.

Rūpestis etninių žemių lietuvių ir Rytų diasporos švietimu

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas buvo Sovietų Sąjungos ir socialistinio lagerio griūties dalis. Žlugus totalitariniam režimui, kuris dėjo didžiules pastangas slopinti titulinį tautų ir tautinių

mažumų raišką, po buvusias Sovietų Sąjungos teritorijas išblaškytiems lietuviams atsirado galimybė burtis ir plėtoti savo tautinę tapatybę. Panaši tendencija išryškėjo ir Lenkijoje, kur komunistinis režimas žlugo dar 1989 m.

XX a. 10 deš. buvo laikotarpis, kai kūrėsi lietuvių bendruomenės daugelyje buvusių sovietinių respublikų.

Lituanistinis švietimas buvo vienas svarbiausių klausimų, kuriuos kėlė lietuvių bendruomenių lyderiai, o taip pat lituanistiniu švietimu susirūpinę visuomenininkai Lietuvoje. Jau 1990 m. buvo girdėti minčių apie paramos lietuviškoms mokykloms, pašalpų mokytojams, stipendijų atvykusiems studijuoti Lietuvoje, specialios programos Rytų kraštų lietuvių švietimui poreikį¹⁵⁷.

Jauniausioms, mažiausiai patyrusioms lietuvių bendruomenėms buvo reikalinga tiek materialinė, tiek metodinė, tiek diplomatinė pagalba, nes jos lyginant su lietuvių bendruomenėmis Vakaruose, neturėjo nei sukurtos infrastruktūros, nei visuomeninio veikimo patirties. Nenuostabu, kad pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį tiek Lietuvos valstybė (Lietuvos diplomatinė atstovybė, Švietimo ir mokslo ministerija, Tautybių/ Regioninių problemų departamentas), tiek PLB skyrė daug dėmesio ir materialinių išteklių etninių žemių lietuviams Rytų diasporai¹⁵⁸. Buvo skirta parama ir Lenkijos bei Baltarusijos lietuviams¹⁵⁹.

Jauna, didžiules ekonomines transformacijas išgyvenanti Lietuvos valstybė turėjo labai ribotus išteklius paremti lietuvių mokyklas etninėse žemėse ar buvusiose sovietinėse respublikose, bet stengtasi padėti pagrindus tiek lietuvių bendruomenių veiklai, tiek lituanistinio švietimo įstaigų kūrimuisi.

1997 m., Tautinių mažumų ir išeivijos departamentui (TMID) pradedant veiklą, Lietuvos valstybės parama, teikta etninių žemių ir Rytų diasporos atstovams apibūdinta taip:

„Užsienio lietuvių bendruomenėms, ypač Rytų Europos ir Nepriklausomų Valstybių Sandraugos šalyse, nelengva puoselėti lietuvių kultūros tradicijas. Tenkinti visus tautiečių poreikius neretai trukdo nepalankios sąlygos. Valstybės, kuriose jie gyvena, menkai juos remia. Bendruomenės gyvuoja iš narių įnašų arba nedidelės finansinės paramos, kurią teikia Lietuva. Stokojama lėšų lituanistinėms mokykloms steigti, tautiniams drabužiams įsigyti, kultūros dienoms bei įvairiems renginiams organizuoti. Dauguma bendruomenių neturi patalpų, muzikos instrumentų, kvalifikuotų kultūros specialistų, pedagogų lituanistinėms mokykloms. Bibliotekos negali įsigyti pageidaujamos naujausios literatūros lietuvių kalba. Dauguma bendruomenių dėl didelių pašto išlaidų negali užsisakyti lietuviškos spaudos. Tik kai kurios bendrojo lavinimo mokyklos aprūpintos kompiuterine technika. Lituanistinėms mokykloms stinga mokymo priemonių gimtajai kalbai mokyti. Rytų šalių lietuviai, stokodami lėšų, negali dalyvauti Lietuvoje vykstančiuose renginiuose, įvairiose stovyklose, organizuoti ekskursijų į tėvynę, tenkinti kitų savo poreikių. Iki šiol bendruomenėms Lietuvos parama teikiama epizodiškai. Tai netenkina užsienio lietuvių, nepadedą formuoti gero tautinės kultūros ir Lietuvos valstybės įvaizdžio užsienyje. Siekiama sukurti užsienio lietuvių bendruomenių rėmimo sistemą, padėsiančią joms spręsti savo problemas, sutvirtinti Lietuvos ir tautiečių ryšius, sudaryti geresnes sąlygas puoselėti tautinę savimonę, reprezentuoti Lietuvą užsienyje.“¹⁶⁰

Sovietų Sąjungos ir socialistinio bloko žlugimas lėmė, ne tik palankių sąlygų lietuvių bendruomenėms susidarymą, bet ir naujų valstybių, pasirinkusių demokratinę raidos kelią susiformavimą. Su šitomis valstybėmis Lietuva mezgė diplomatinis santykius, sudarinėjo sutartis.

¹⁵⁷ Eidintas, p. 332.

¹⁵⁸ Vida Bagdonavičienė. Lituanistinio švietimo struktūra pasaulyje ir TMID veiklos kryptys. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 18.

¹⁵⁹ 1993 m. kovo 2 d. Nr. 123. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl paramos Lenkijos lietuviams [interaktyvus] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.AFFFA8C1350E> [žiūrėta 2025 08 01].

¹⁶⁰ 1997 m. Liepos 4 d. Nr. 723. Lietuvos respublikos vyriausybė. Nutarimas Dėl užsienio lietuvių bendruomenių kultūros ir švietimo rėmimo 1998–2000 metų programos [interaktyvus] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.43C6B93C443A> [žiūrėta 2025 07 31]

Lietuvių padėties ir lituanistinio švietimo klausimai etninėse žemėse ir buvusiose sovietinėse respublikose buvo sprendžiami ir dvišalių sutarčių pagalba. 1991 m. liepos 29 d. tokia sutartis buvo pasirašyta su Rusija, 1993 m. rugpjūčio 4 d. — su Ukraina, 1994 m. balandžio 26 d. — su Lenkija, 1995 m. vasario 6 d. — su Baltarusijos Respublika¹⁶¹.

Po komunistinio režimo žlugimo **Lenkijoje** lituanistinio švietimo padėtis liko panaši kaip ir ankstesniu laikotarpiu. Padėtis ėmė blogėti po 1999-2000 m. švietimo reformos¹⁶², todėl lituanistiniam švietimui etninėse žemėse svarbi Lietuvos valstybės parama. Šiuo laikotarpiu Lietuvos lėšomis buvo pastatytos dvi mokyklos: Seinuose (2005) ir Suvalkuose (2023).

Šiuo metu etninėse lietuvių žemėse veikia 5 formaliojo lituanistinio švietimo mokyklos: privati Seinų lietuvių „Žiburio“ mokykla, Punsko Kovo 11-osios licėjus, Punsko Dariaus ir Girėno pagrindinė mokykla lietuvių ir lenkų mokymo kalbomis, Vidugirių pagrindinė mokykla, Suvalkų pagrindinė mokykla¹⁶³. Pažymėtina, kad bendrame užsienio lietuvių švietimų įstaigų kontekste Vidugirių mokykla yra seniausia ir savo istoriją skaičiuoja nuo 1916 m.¹⁶⁴ Už etninių žemių ribų veikia neformalaus ugdymo Lietuviška mokyklėlė Varšuvoje¹⁶⁵. Lietuvos Švietimo, mokslo ir sporto ministerija prisideda prie lietuviškų mokyklų išlaikymo, skirdama lėšų ugdymui, vadovėlių, skaitmeninių ir kitų mokymo priemonių įsigijimui, taip pat remia mokytojus. 2023–2024 mokslo metais Lenkijoje dirbo šeši ministerijos remiami pedagogai, gaunantys išmokas už lituanistinio švietimo vykdymą¹⁶⁶.

Padėtis **Baltarusijoje** pradėjo keistis po Sovietų Sąjungos žlugimo: remiant Lietuvos valstybės institucijoms ir nevyriausybinėms organizacijoms, pradėtas kurti lietuviškų mokyklų tinklas, ypač rūpinantis lietuviais etninėse žemėse. 1994 m. buvo atidaryta mokykla Rimdžiūnuose, 1995 m. – sekmadieninė mokykla Minske, 1996 m. – Gardine, 1998 m. – Rodūnėje, o 1998–1999 m. mokyklos įsteigtos Pelekų, Ūsonių ir Vainiūnų kaimuose. Nuo 1996 m. veikė vidurinės mokyklos Rimdžiūnuose ir Pelesoje. Pastaroji – privati mokykla, kurią finansavo Lietuvos Respublikos Vyriausybė¹⁶⁷. 2008 m. duomenimis Baltarusijoje veikė 2 bendrojo lavinimo, 9 lituanistinės mokyklose; 2 mokyklose vyko lietuvių kalbos pamokos ir dviejuose mokyklose buvo lietuvių kalbos fakultatyvas¹⁶⁸. Peleos ir Rimdžiūnų vidurinės mokyklos buvo uždarytos 2022 m.¹⁶⁹ 2025 m. Švietimo ir mokslo institucijų registre įrašytos tik keturios lituanistinės mokyklos (Lydos lietuvių susivienijimo „Rūta“ lituanistinė mokykla, Minsko lituanistinė mokykla vaikams ir suaugusiems, Minsko vaikų lituanistinė mokykla „Vytis“ ir Ūsonių lituanistinė mokykla).

¹⁶¹ *Tautinių mažumų teisinis reglamentavimas*. Vilnius, 2020, p. 181-185, 193, 194.

¹⁶² Stravinskienė, p. 128.

¹⁶³ Suvalkuose šiandien atidarytos lietuviškos mokyklos direktorė: „Tai istorinis įvykis“ [interaktyvus] <https://smsm.lrv.lt/lt/naujienos-1/pranesimai-ziniasklaidai-1/suvalkuose-siandien-atidarytos-lietuviskos-mokyklos-direktore-tai-istorinis-ivykis/> [žiūrėta 2025 08 05].

¹⁶⁴ Punsko krašto Vidugirių pagrindinės mokyklos 100-mečio minėjimas [interaktyvus] <https://pasauliolietuvis.lt/svietimo-ir-mokslo-ministerijos-kancleris-tomas-daukantas-dalyvavo-punsko-krasto-vidugiriu-pagrindines-mokyklos-100-mecio-minejime/?print=print> [žiūrėta 2025 08 05].

¹⁶⁵ Karolina Aleknavičiūtė. Tautinių mažumų mokyklos – ne sovietinis palikimas, tačiau veikia ne visose Europos šalyse [interaktyvus] <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2189513/tautiniu-mazumu-mokyklos-ne-sovietinis-palikimas-taciau-veikia-ne-visose-europos-salyse?srsId=AfmBOoetaRolsrMDkuLnG-ojE7yti1Biz7IkhCDsIV925To4IDEjje> [žiūrėta 2025 08 05]

¹⁶⁶ Suvalkuose šiandien atidarytos lietuviškos mokyklos direktorė: „Tai istorinis įvykis“ [interaktyvus] <https://smsm.lrv.lt/lt/naujienos-1/pranesimai-ziniasklaidai-1/suvalkuose-siandien-atidarytos-lietuviskos-mokyklos-direktore-tai-istorinis-ivykis/> [žiūrėta 2025 08 05].

¹⁶⁷ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, p. 163.

¹⁶⁸ *Tautinių mažumų ir išsvijojimo departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės parama užsienio lietuvių organizacijoms*. Vilnius, 2008, p. 56.

¹⁶⁹ Baltarusijoje uždaryta viena iš dviejų lietuviškų mokyklų: valdžia nustatė pavojų mokinių ir mokytojų gyvybei [interaktyvus] <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/baltarusijoje-uzdaryta-viena-is-dvieju-lietuvisku-mokyklu-valdzia-nustate-pavoju-mokiniu-ir-mokytoju-gyvybei-90975373>

Baltarusijos lietuviai liko be lietuviškų mokyklų! [interaktyvus] <https://alkas.lt/2022/09/08/baltarusijos-lietuviai-liko-be-lietuvisku-mokyklu/> [žiūrėta 2025 08 07].

Pirmoji lietuviška mokykla buvusių sovietinių respublikų (ne etninių žemių) erdvėje pradėjo veikti dar 1990 m. spalį **Ukrainoje**, Kijeve. Deja, finansinės problemos nutraukė jos veiklą ir tik padedant Lietuvos Ambasada Ukrainoje, 1997 m. mokykla vėl atnaujino veiklą. Vėlesniais metais sekmadieninės mokyklos buvo įsteigtos Lvive, Zaporožėje, Kryme, Vinicoje¹⁷⁰. 2008 m. duomenimis Ukrainoje veikė 7 lituanistinės mokyklos.¹⁷¹ Prasidėjęs plataus masto karas Ukrainoje paralyžavo lietuvių bendruomenės ir lituanistinio švietimo veiklą. 2025 m. Švietimo ir mokslo institucijų registre buvo registruota tik viena M.K. Čiurlionio lituanistinė mokykla Lvive.

1991 m. savo veiklą pradėjo lietuviška mokyklėlė **Moldovoje**¹⁷². 2008 m. TMID leistame leidinyje nurodoma, kad sekmadieninė mokykla Moldovoje veikė¹⁷³. 2025 m. Švietimo ir mokslo institucijų registre jos jau nėra.

Lietuviško ugdymo kelias **Latvijoje** atsinaujino 1991 m., kai vienoje Rygos vidurinėje mokykloje duris atvėrė pirmoji lietuvių klasė. Netrukus, vis aktyvėjant Latvijos lietuvių bendruomenės veiklai, lietuviškos mokyklos pradėtos steigti ir kituose miestuose: Daugpilyje, Jūrmaloje, Jelgavoje, Ķegume, Liepojoje, Valmieroje, Duobelėje ir Aknystėje. Kai kurios jų veikė vos kelerius metus, kitos išsilaikė ilgiau – pavyzdžiui, 2014 m. dar tebeveikė Daugpilio ir Jelgavos mokyklos.

Be šių mokyklų, įvairiose vietovėse buvo organizuojami ir lietuvių kalbos fakultatyvai – juos lankė mokiniai Daugpilyje, Aknystėje, o Liepojoje lietuviškos klasės veikė vienoje vietos vidurinėje mokykloje. Vis dėlto ryškiausia lituanistinio švietimo erdve tapo Rygos lietuvių vidurinė mokykla. Jos ištakos – 1991 m. įkurta lietuvių klasė 85-ojoje vidurinėje mokykloje, vėliau virtusi pagrindine mokykla, o nuo 2003 m. – pilnaverte vidurine. Šią mokyklą rėmė tiek Latvijos, tiek Lietuvos vyriausybės, o 2017 m. čia mokėsi net 375 mokiniai¹⁷⁴.

2008 m. Latvijoje veikė 7 lituanistinės mokyklos, 3 vietovėse veikė lietuvių kalbos fakultatyvai. Liepojoje ir Rygoje buvo galima įgyti pagrindinį išsilavinimą lietuvių kalba. Šios mokyklos buvo išlaikomos Latvijos Respublikos vyriausybės; tuo tarpu lituanistinės mokyklos buvo įsteigtos ir išlaikomos įvairių lietuvių draugijų ir Latvijos lietuvių bendruomenės¹⁷⁵. Švietimo ir mokslo institucijų registre šiuo metu yra dvi Latvijos mokyklos: Rygos lietuvių vidurinė mokykla ir Daugpilio lituanistinė mokykla. Tai liudija apie lituanistinio švietimo Latvijoje menkimą.

Lietuviškos mokyklos **Rusijoje** pradėjo kurtis daugiau nei prieš tris dešimtmečius. 1991 m. Sankt Peterburge Lietuvos nacionalinės kultūros autonomija įkūrė pirmąją lituanistinę mokyklą, o netrukus, 1992 m., duris atvėrė sekmadieninė mokykla „Saulutė“ Krasnojarske ir pirmoji visoje Rusijoje lietuviška mokykla „Šaltinėlis“ Maskvoje. Pastaroji ilgainiui tapo Jurgio Baltrušaičio vidurine mokykla Nr. 1247, kurią rėmė Lietuvos švietimo ministerija ir Pasaulio lietuvių bendruomenės Švietimo komisija, o dirbti čia atvykdavo mokytojos iš Lietuvos. Be pagrindinio ugdymo, mokyklos patalpose veikė šeštadieninė lituanistinė klasė vaikams, besimokantiems rusiškose Rusijos sostinės mokyklose.

Lietuviško ugdymo židiniai pamažu plito į vis tolesnius regionus: 1994 m. lietuvių kalbos ir etnokultūros fakultatyvas pradėjo veikti Nemano II-oje vidurinėje mokykloje, 1997 m. atidaryta sekmadieninė mokykla Krasnojarske, 1998 m. – Jakutijoje, o 1999 m. nauji centrai atsirado Irkutske ir Smolenske. Tais pačiais metais Sankt Peterburge įkurta šeštadieninė lietuvių kalbos mokykla „Švyturys“¹⁷⁶. XXI a. pradžioje lituanistinės iniciatyvos nesustojo: 2006 m. Buriatijoje duris atvėrė

¹⁷⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, p. 343-344.

¹⁷¹ *Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės parama užsienio lietuvių organizacijoms*. Vilnius, 2008, p. 120.

¹⁷² *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, p. 289

¹⁷³ *Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės parama užsienio lietuvių organizacijoms*. Vilnius, 2008, p. 96.

¹⁷⁴ Latvijos lietuviai [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/latvijos-lietuviai/> [žiūrėta 2025 08 01], *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 273-274.

¹⁷⁵ *Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės parama užsienio lietuvių organizacijoms*. Vilnius, 2008, p. 85.

¹⁷⁶ *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 255-256.

sekmadieninė mokykla, 2012 m. Sovetske vaikų kūrybos namuose pradėti lietuvių kalbos ir etninės kultūros fakultatyvai, o 2013 m. Barnaulo lietuvių bendruomenė įsteigė sekmadieninę mokyklą „Altajus“.

Pastaraisiais metais lietuviškas švietimas apėmė ne tik vaikus – 2021 m. Kaliningrado srityje pradėti nuotoliniai lietuvių kalbos ir etninės kultūros kursai suaugusiems, o 2024 m. čia atidaryta nauja lituanistinė mokykla. Iki 2022 m. lietuviškų švietimo įstaigų tinklas Rusijoje vis dar rodė plėtros požymių, tačiau prasidėjęs plataus masto karas Ukrainoje situaciją pakeitė iš esmės. Politinė įtampa, griežtėjanti kontrolė ir ryšių su užsieniu ribojimai privertė mokyklas sumažinti veiklos mastą arba veikti uždariau. Net ir Kaliningrado sritis, ilgą laiką buvusi aktyvus lietuviškos kultūros centras, susidūrė su neapibrėžtumo perspektyvomis.

2025 m. Švietimo ir mokslo institucijų registre buvo įrašyta dešimt Rusijoje veikusių neformaliojo ugdymo įstaigų ir viena formaliojo ugdymo mokykla. Vis dėlto šiandien lietuviškas švietimas Rusijoje gyvena jau ne plėtros, o išlikimo nuotaikomis – bendruomenėms svarbiausia tapo išsaugoti tai, kas sukurta, prisitaikant prie gerokai suvaržytų veiklos sąlygų.

1994 m. veiklą pradėjo **Uzbekijos** sekmadieninė mokyklėlė, Taškente¹⁷⁷. Čia mokėsi ir vaikai, ir suaugusieji¹⁷⁸. Ilgainiui, mokykla užsidarė.

1996 m. susikūrė **Sakartvelo** (Gruzijos) lietuvių bendrija, veiklą pradėjo ir lietuvių mokykla. TMID rėmė šią mokyklą knygomis, literatūra¹⁷⁹. Lietuvių bendruomenės Sakartvele „Labas, Rūta“ mokykla gyvuoja ir šiandien su 24 mokiniais ir 3 mokytojais¹⁸⁰.

Kazachstane, pradėjus veikti Lietuvos ambasada (1996 m.), susikūrė Lietuvių bendrija „Aidas“. 1999 m. Ambasadoriaus iniciatyva veiklą pradėjo šeštadieninė lietuvių mokyklėlė, kurią lankė ir vaikai, ir suaugusieji. Mokyklėlė buvo aprūpinama vadovėliais ir kitomis metodinėmis priemonėmis, kurias teikė Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas (TMID)¹⁸¹. 2012 m. Lietuvos ambasados Kazachstane Almatos skyriuje buvo atidaryta lituanistinė mokyklėlė¹⁸², vėliau užsidarė. 2022 m. veiklą pradėjo Karagandos lituanistinė mokykla. 2025 m. tik ji yra įtraukta į Švietimo ir mokslo institucijų registrą.

Lietuvių enciklopedijos duomenimis, 2022 m. Jerevane (**Armėnijoje**) veikė lituanistinė mokykla¹⁸³. Lietuvių bendruomenė šioje šalyje įsikūrė tik 2017 m., ir galima teigti, kad čia tiek lietuvių bendruomenės organizavimas, tiek lituanistinės mokyklos kūrimasis susijęs ne su posovietinės transformacijos reiškiniais, o labiau su naujausia migracija, kai Lietuvos gyventojai dėl darbo, savirealizacijos, meilės migruoja į pačias įvairiausias pasaulio vietas.

Apibendrinant galima pastebėti, kad po Sovietų Sąjungos ir socialistinio bloko žlugimo lietuvių bendruomenės buvusiose sovietinėse respublikose ir etninėse žemėse gavo galimybę atkurti bei plėtoti lituanistinį švietimą. Lietuvos valstybė ir Pasaulio lietuvių bendruomenė teikė materialinę, metodinę ir diplomatinę pagalbą, o švietimo klausimai buvo sprendžiami ir dvišalių sutarčių pagrindu. Nors kai kur – pavyzdžiui, Lenkijoje ar Latvijoje – išliko stipresnės lietuviško ugdymo pozicijos, kitose šalyse situacija ilgainiui silpnėjo dėl politinių pokyčių, finansinių sunkumų ar, kaip Ukrainoje, karo. Rusijoje ir Baltarusijoje lietuviško švietimo galimybes smarkiai apribojo stiprėjančios autoritarinės ir šovinistinės tendencijos, dėl kurių dalis mokyklų buvo uždarytos ar

¹⁷⁷ *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 358.

¹⁷⁸ Ten pat, p. 358.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 206.

¹⁸⁰ Lietuvių bendruomenės Sakartvele „Labas, Rūta“ mokykla [interaktyvus]

https://www.aikos.smm.lt/Registrai/Lituanistinio-svietimo-istaigos/_layouts/15/Asw.Aikos.RegisterSearch/ObjectFormResult.aspx?o=LSI&f=LSIPav&key=88888880813877&pt=of&ctx_sr=PJgs39GpiMODqj2Ya9b8E%2bRRMK8%3d [žiūrėta 2025 07 21]

¹⁸¹ *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 264.

¹⁸² Pradėjo veikti pirmoji Kazachstane lituanistinė mokyklėlė [interaktyvus] <https://www.urm.lt/naujienos/141/pradejo-veikti-pirmoji-kazachstane-lituanistine-mokyklele:14940> [žiūrėta 2025 07 20]

¹⁸³ Armėnijos lietuviai [interaktyvus] <https://www.vle.lt/straipsnis/armenijos-lietuviai/> [2025 07 21]

priverstos veikti itin ribotomis sąlygomis. Vis dėlto įvairiuose regionuose vis dar išlieka lietuviško švietimo židiniai, palaikomi Lietuvos institucijų ir vietos bendruomenių pastangomis.

Lietuvos valstybės faktorius lituanistiniame švietime

Jau pirmaisiais nepriklausomybės metais ėmė ryškėti tendencija, kad dalį rūpesčio užsienio lietuvių lituanistiniu švietimu prisiima Lietuvos valstybė, tęsdama prieškarinio Lietuvos tradiciją. Tuo tikslu buvo ir yra formuojamos institucijos ir programos, kurių tikslas rūpintis užsienio lietuviais, o ypač jų kultūriniais ir švietimo poreikiais.

Pirmoji institucija, kuri ėmėsi koordinuoti užsienio lietuvių švietimą buvo Tautybių departamentas, įkurtas 1989 m., t. y. dar prieš Lietuvai atkuriant nepriklausomybę. Ši institucija vėliau buvo pavadinta Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentu ir užsiėmė tautinių mažumų, buvusioje Sovietų Sąjungoje gyvenančių lietuvių bei Pietryčių Lietuvos tautiniais reikalais. Rūpintis užsienio lietuviais buvo įpareigos ir kitos institucijos — Užsienio reikalų ministerija, Švietimo ir mokslo ministerija, Kultūros ministerija, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės bei kitos valstybinės įstaigos¹⁸⁴.

Iš esmės Lietuvos valstybė darė skirtį tarp lietuvių bendruomenių Vakaruose ir besikuriančių lietuvių bendruomenių Rytų Europos ir Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) kraštuose ir pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu daugiausia dėmesio buvo skiriama etninėms lietuvių žemėms ir buvusiose Sovietų Sąjungos respublikose besikuriančioms bendruomenėms.

1997 m. liepos mėn. buvo patvirtinta speciali programa „Dėl Užsienio lietuvių bendruomenių kultūros ir švietimo rėmimo 1998–2000“¹⁸⁵, kuri tapo pirmuoju sistemingu veiksmų planu, liudijančiu Lietuvos valstybės rūpestį lietuvių diaspora. 2001 m. programa buvo pratęsta iki 2003, vėliau — iki 2006 ir 2008 m¹⁸⁶.

Programoje buvo numatytos 9 veiklos, orientuotos į lituanistinį švietimą: remti bendrojo lavinimo, lituanistines mokyklas, lietuvių kalbos ir etnokultūros fakultatyvu; periodiškai rengti pedagogų tobulinimosi kursus Lietuvoje, skirti pašalpas lituanistinių mokyklų ir fakultatyvų mokytojams, aprūpinti nurodytąsias mokyklas ir fakultatyvus metodine mokomąja literatūra ir mokymo priemonėmis; teikti paramą (stipendijas, mokestis už mokslą ir bendrabutį) Nepriklausomų Valstybių Sandraugos ir Rytų Europos šalių lietuviams, atvykstantiems į Lietuvos Respubliką mokytis valstybinėse profesinėse, aukštesniosiose bei aukštosiose mokyklose; teikti paramą Lietuvos švietimo darbuotojams, vykstantiems į Nepriklausomų Valstybių Sandraugos ir Rytų Europos šalis dirbti lietuvių ugdymo įstaigose ir bendruomenėse; sudaryti galimybes užsienyje dirbantiems mokytojams būti atestuotais Lietuvoje ir gauti kvalifikacines kategorijas, organizuoti užsienio lietuvių vaikams mokymą ir išlaikymą vidurinėje mokykloje „Lietuvių namai“; kviesti užsienyje esančių lietuviškų mokyklų moksleivius į Lietuvą organizuojamas moksleivių olimpiadas, konkursus, varžybas ir kitus renginius, remti pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumus.

Svarbus faktorius, tai, kad minėtoje programoje, rūpesčio užsienio lietuviais geografija išplečiama ir į Vakaruose veikiančias bendruomenes. Programoje rašoma:

¹⁸⁴ 1997 m. Liepos 4 d. Nr. 723. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl užsienio lietuvių bendruomenių kultūros ir švietimo rėmimo 1998–2000 metų programos [interaktyvus] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.43C6B93C443A> [žiūrėta 2025 07 30]

¹⁸⁵ Ten pat.

¹⁸⁶ 2001 m. Balandžio 4 d. Nr. 371. Lietuvos Respublikos vyriausybė.

Nutarimas dėl Lietuvos respublikos vyriausybės 1997 m. Liepos 4 d. Nutarimo nr. 723 „dėl užsienio lietuvių bendruomenių kultūros ir švietimo rėmimo 1998–2000 metų programos“ dalinio pakeitimo [interaktyvus] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.786999202AC2>; 2004 m. Birželio 8 d. Nr. 704 Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl užsienio lietuvių bendruomenių rėmimo 2004–2006 metų programos patvirtinimo <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.6E1C7891E403>; 2005 m. Kovo 24 d. Nr. 315. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas Dėl Lietuvos respublikos vyriausybės 2004–2008 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.45228D7B22AB>

„Lietuvai reikėtų sudaryti palankias sąlygas išeivijos jaunimui susipažinti su mūsų šalimi, išmokti lietuvių kalbos, mokytis ir studijuoti Lietuvoje, aprūpinti lituanistines mokyklas ir bibliotekas vadovėliais, literatūra. Informacijai apie Lietuvą skleisti ir jos kultūrai populiarinti užsienyje turėtų būti steigiami lietuvių kultūros centrai. Mūsų valstybė turėtų skatinti ir remti jų kūrimą bei veiklą, teikti organizacinę paramą bendruomenių projektams.“¹⁸⁷

Augant emigracijos į Vakarų Europos šalis mastams, siekiant išlaikyti išvykusiųjų ryšį su Lietuva ir užtikrinti jų atstovavimą 1997 m. buvo įsteigtas Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas (TMID), kuris tapo viena iš kertinių institucijų, besirūpinančių užsienio lietuvių bendruomenėmis ir jų švietimu.¹⁸⁸

Po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą (2004), išaugus emigracijos srautams, dėmesys užsienio lietuviams tik didėjo¹⁸⁹.

2004 m. buvo parengti Lituanistinių mokyklų bendrieji nuostatai, skirti kaip metodinė pagalba tiems, kurie steigė lituanistines mokyklas šalyse, kur anksčiau tokių nebuvo ir kur lietuvių bendruomenės dar tik kūrėsi. V. Bagdonavičienės teigimu, ši TMID „pasiūlyta priemonė padėjo sukurti lituanistinio ugdymo veiklos modelį daugeliui naujų savaitgalinių mokyklų“¹⁹⁰.

2008 m. buvo patvirtinta „Ilgalaikė valstybės santykių su užsienio lietuviais 2008-2020 m. strategija“. Šiame programiniame dokumente buvo konstatuoti šimtąkstantiniai naujausios emigracijos iš Lietuvos mastai, naujai besikuriančios lietuvių bendruomenės¹⁹¹. Strategijoje ženklus dėmesys buvo skirtas lituanistiniam švietimui, o taip pat užsienio lietuvių švietimo įstaigų bendradarbiavimui su Lietuvos švietimo įstaigomis¹⁹².

2010 m. panaikinus TMID, jo funkcijos buvo išskaidytos tarp Kultūros, Švietimo ir mokslo bei Užsienio reikalų ministerijų. URM teko koordinavimo, tautinių mažumų klausimai — Kultūros ministerijai, o užsienio lietuvių bei tautinių mažumų švietimo klausimai — Švietimo ir mokslo ministerijai¹⁹³. URM atsidarė Užsienio lietuvių departamentas, turėjęs rūpintis ryšiais su užsienio lietuviais, neformalioju lituanistiniu švietimu.

2011 m. buvo patvirtinta „Globalios Lietuvos programa“, nes buvo suvokta, kad viena institucija negali kokybiškai aprėpti visų sričių, kurios susijusios su diaspora¹⁹⁴.

2013 m. buvo parengtas „Integruotas modelis, skirtas užsienyje gyvenantiems bei iš užsienio atvykusių lietuvių ir kitų šalių vaikų lituanistiniam ugdymui bei su jais dirbančių pedagogų ir kitų specialistų kvalifikacijos tobulinimui (Lituanistinis modelis)“¹⁹⁵. Modelį rengė Vytauto Didžiojo universitetas. 2015 m. modelis, pavadintas LUGIS, specialioje svetainėje buvo pristatytas pasaulio

¹⁸⁷ 1997 m. Liepos 4 d. Nr. 723. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl užsienio lietuvių bendruomenių kultūros ir švietimo rėmimo 1998–2000 metų programos [interaktyvus] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.43C6B93C443A> [žiūrėta 2025 07 30]

¹⁸⁷ Ten pat.

¹⁸⁸ Eidintas, p. 338.

¹⁸⁹ Vida Bagdonavičienė. Lituanistinio švietimo struktūra pasaulyje ir TMID veiklos kryptys. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 18.

¹⁹⁰ Ten pat.

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl ilgalaikės valstybės santykių su užsienio lietuviais 2008–2020 metų strategijos patvirtinimo ir ilgalaikės valstybės santykių su užsienio lietuviais 2008–2020 metų strategijos koordinavimo ir priežiūros komisijos sudarymo [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3256892?jfwid=nz8qn8hp6%2Fasr> [žiūrėta 2025 07 24].

¹⁹² *Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės parama užsienio lietuvių organizacijoms*. Vilnius, 2008, p. 4-5.

¹⁹³ Eidintas, p. 338-339.

¹⁹⁴ Ten pat, p. 340.

¹⁹⁵ Integruotas modelis, skirtas užsienyje gyvenantiems bei iš užsienio atvykusių lietuvių ir kitų šalių vaikų lituanistiniam ugdymui bei su jais dirbančių pedagogų ir kitų specialistų kvalifikacijos tobulinimui (lituanistinis modelis) [interaktyvus] <https://pasauliolietuviai.lt/wp-content/uploads/Lituanistinis-modelis.pdf> [žiūrėta 2025 08 04].

lietuviams¹⁹⁶. 2019 m. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija patvirtino „Lituanistinio švietimo integruotą programą“¹⁹⁷.

Simboliška, kad 2020 m. Lietuvos pirmoji ponija Diana Nausėdienė priėmė Pasaulio lietuvių bendruomenės kvietimą ir sutiko globoti po visą pasaulį pasklidusios diasporos lituanistinio švietimo veiklą¹⁹⁸.

Nuo 2021 m. lituanistinis švietimas įtvirtintas kaip bendrosios Lietuvos švietimo sistemos dalis – tai pažymėta Nacionaliniame švietimo susitarime¹⁹⁹.

2021 m. kultūrinių edukacijų platforma „Kultūros pasas“ buvo išbandyta Lenkijos, Baltarusijos ir Latvijos lietuviškose mokyklose, o nuo 2022 m. „Kultūros paso“ paslaugomis gali naudotis visos lituanistinės ir Europos mokyklos, dirbančios pagal lietuvių kalbos programas²⁰⁰.

Nuo 2023 m. lituanistinėms mokykloms pirmą kartą užtikrintas nuolatinis finansavimas iš valstybės biudžeto. Šios lėšos padeda padengti patalpų nuomos bei išlaikymo kaštus, mokėti atlyginimus mokytojams, įsigyti vadovėlių bei ugdymui reikalingų, įskaitant skaitmeninių, priemonių. Kasmet organizuojamos lituanistinio švietimo viešinimo kampanijos. 2023 m. rugpjūčio 10 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūroje pirmą kartą paminėta „Lituanistinės mokyklos diena“. Ši data siejama su 2012 m. rugpjūčio 10 d. Pasaulio Lietuvių bendruomenės XIV Seime priimta rezoliucija „Dėl užsienio lietuvių neformaliojo švietimo koordinavimo perdavimo Švietimo ir mokslo ministerijai“, kurioje teigiama, kad „užsienio lietuvių lituanistinis švietimas yra prioritetinė Lietuvos valstybės ryšių su užsienio lietuviais sritis“. Ši rezoliucija yra atspirties taškas, Lietuvos valstybės bei lituanistinių mokyklų ryšio ir bendradarbiavimo užtvirtinimas²⁰¹.

Nuo pat pirmųjų nepriklausomybės metų ryškėjo tendencija siųsti mokytojus iš Lietuvos į užsienio lietuvių mokyklas. Mokytojų skaičius vis augo. Iš Lietuvos siunčiami mokytojai dirbti lietuviškose mokyklose užsienyje. 2016 m. pagal išvykimo sutartis į lietuviškas bendrojo ugdymo ir savaitgalines mokyklas Baltarusijoje, Rusijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Gruzijoje, Ukrainoje išvyko apie 80 mokytojų²⁰². 2014-2015 m. startavo pilotinis projektas, kai būsimieji pedagogikos studentai iš Lietuvos vyko atlikti praktiką į užsienio lituanistinėse mokyklas²⁰³. Ši iniciatyva tęsiama ir šiandieną, kuomet Lietuvos aukštųjų mokyklų studentai — būsimi pedagogai, istorikai, politologai — atlieka nuo dviejų mėnesių iki pusės metų praktiką lituanistinėse mokyklose.

Skatinant lituanistinių mokyklų užsienyje tarpusavio ryšius ir bendradarbiavimą su mokyklomis Lietuvoje, kasmet organizuojami projektų konkursai, kurių lėšomis remiamas metodinės bei mokomosios medžiagos įsigijimas, mokytojų kvalifikacijos tobulinimas ir kitos veiklos. Taip pat

¹⁹⁶ LUGIS – švietimo modelis lituanistiniam ugdymui [interaktyvus] <https://tr.mfa.lt/naujienos/2/lugis-svietimo-modelis-lituanistiniam-ugdymui:287> [žiūrėta 2025 08 04].

¹⁹⁷ 2019 m. birželio 17 d. Nr. V-715. Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministras. Įsakymas dėl lituanistinio švietimo integruotos programos patvirtinimo [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e527e7d0913611e98a8298567570d639?jfwid=nl6mpyyfk> [žiūrėta 2025 08 04].

¹⁹⁸ Lietuvos pirmoji ponija globos lituanistinio švietimo veiklą [interaktyvus] <https://www.lrt.lt/lituanica/pasaulio-lietuviu-balsas/753/1184731/lietuvos-pirmoji-ponia-globos-lituanistinio-svietimo-veikla?srsId=AfmBOorAGvPzXO7-v-Rcd9k30SI9MR2O9vt5eCaW4M82scjWi3EDI5p-> [žiūrėta 2025 08 12].

¹⁹⁹ Susitarimas dėl Lietuvos švietimo politikos (2021–2030) [interaktyvus] <https://smsm.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/1/OdR2qpyHyo.pdf> [žiūrėta 2025 08 04].

²⁰⁰ Kultūros paso paslaugos nuo šiol prieinamos ir užsienyje veikiančių lietuviškų bendrojo ugdymo mokyklų mokiniams [interaktyvus] <https://www.lmnc.lt/naujiena/kulturos-paso-paslaugos-nuo-siol-prieinamos-ir-uzsienyje-veikianciu-lietuvisku-bendrojo-ugdymo-mokyklu-mokiniam/>; Kultūros paso paslaugos prieinamos užsienyje veikiančias lietuviškoms bendrojo ugdymo mokykloms [interaktyvus] <https://www.kulturopasas.lt/straipsniai/86> [žiūrėta 2025 08 11]

²⁰¹ Rugpjūčio 10-oji – Lituanistinės mokyklos diena [interaktyvus] <https://pasauliolietuvis.lt/rugpjucio-10-oji-lituanistines-mokyklos-diena/> [žiūrėta 2025 08 11].

²⁰² Lietuviškoms mokykloms užsienyje – daugiau rėmimo ir skatinimo būdų [interaktyvus] <https://www.alfa.lt/straipsnis/49999621/lietuviskoms-mokykloms-uzsienyje-daugiau-remimo-ir-skatinimo-budu/> [žiūrėta 2025 08 12].

²⁰³ Būsimieji pedagogai atliks praktiką užsienio lituanistinėse mokyklose [interaktyvus] <https://www.bernardinai.lt/2014-09-23-busimieji-pedagogai-atliks-praktika-uzsienio-lituanistinese-mokyklose/> [žiūrėta 2025 08 12].

remiamas užsienio lietuvių dalyvavimas vaikų vasaros poilsio stovyklose įvairiuose Lietuvos regionuose. Ypatingas dėmesys skiriamas šiose mokyklose dirbančių pedagogų profesiniam tobulėjimui — Švietimo, mokslo ir sporto ministerija kasmet rengia seminarus ir kursus, sudarydama galimybę mokytojams dalintis gerą patirtimi, susipažinti su švietimo naujovėmis ir dalyvauti kūrybinėse dirbtuvėse.

Apibendrinant galima pastebėti, kad atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos valstybė nuosekliai plėtojo paramos sistemą užsienio lietuvių švietimui, siekdama išlaikyti diasporos ryšį su Lietuva ir puoselėti lietuvių kalbą bei kultūrą. Per kelis dešimtmečius buvo sukurta įvairių institucijų, programų ir iniciatyvų, apimančių finansinę, metodinę, organizacinę bei kultūrinę pagalbą lituanistinėms mokykloms visame pasaulyje. Ši veikla tapo integralia Lietuvos švietimo politikos dalimi, užtikrinančia ilgalaikį diasporos švietimo ir kultūros gyvybingumą.

Naujoji (e)migracija ir lituanistinės mokyklos

Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą lydėjo didžiulės visos gyvenimo sritis apimančios transformacijos — žlugo iki tol egzistavusi politinė, socialinė ir ekonominė sistemos. Perėjimas nuo planinės ekonomikos lėmė, kad daugelis įmonių bankrutavo, o jų darbuotojai neteko darbo, augo visuomenės nelygybė, nesėkmingos ekonominės reformos lėmė, kad daugelis žmonių rinkosi emigraciją kaip būdą išgyventi. Anot A. Eidinto emigracija stebima nuo 1991 m.²⁰⁴, nors būta išvykusių ir XX a. 9 deš. pabaigoje — paskutiniaisiais sovietinės okupacijos metais. Išvykusieji prieš Sovietų Sąjungos griūtį ar XX a. 10 deš. DP emigracinės bangos atstovų ne retai šiek tiek paniekinamai buvo vadinami *tarybukais*, vėliau jie ištirpo masiškesniame *trečiabangių* sraute. Jie emigracijai rinkosi šalis, kuriose buvo mokami aukštesni atlyginimai — JAV, Vokietiją, Jungtinę Karalystę, Ispaniją. Iki Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą, didelė dalis emigrantų tikslo šalyse buvo nelegalai²⁰⁵.

2004 m. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, pastarosios darbo rinka vis plačiau atvėrė savo duris lietuviams migrantams. Tuo metu populiariausia emigracijos kryptimi tapo Jungtinė Karalystė, JAV užėmė antrąją vietą, už jų sekė Airija, Vokietija ir Ispanija. Šiuo laikotarpiu išvykstančiuosius motyvavo geresnio gyvenimo, išsilavinimo, karjeros galimybės. Emigracija iš Lietuvos savo piką pasiekė 2005 m., po to šiek tiek mažėjo, kol po 2008 m. kilusios ekonominės krizės susiformavo dar viena emigracijos banga. 2009-2014 m. populiariausios emigracijos kryptys buvo JK, Airija, Vokietija, Norvegija, JAV ir Ispanija. Dar viena emigracijos banga kilo 2015 m., Lietuvai įsivedus eurą²⁰⁶. Skirtingai nei iki 2004 m., dabar jau migruojama legaliai.

Europos migracijos tinklo duomenimis, nuo 1990 m. iš Lietuvos emigravo daugiau nei 700 tūkstančių gyventojų. Nuo 2018 m. emigracija lėtėja, stebimos reemigracijos tendencijos²⁰⁷.

Populiariausios migracijos kryptys nereiškia, kad vykta tik į jas. Po 1990 m. lietuviai įsikūrė daugelyje pasaulio šalių, kur jie pradėjo telktis į tam tikrus sambūrius. Lietuviai migrantai po 1990 m. tokiose šalyse kaip JAV, Kanada, JK, Vokietija, Australija sustiprino jau anksčiau egzistavusias bendruomenes, o taip pat sukūrė naujas, šalyse, kur lietuvių anksčiau nebūta.

Kai kuriose bendruomenėse, pavyzdžiui, JAV, tarp skirtingų emigracijos bangų atstovų pasitaikydavo nesusipratimų ar net šaltumo. DP emigracijos bangos lietuviams buvo sunku suprasti, kodėl žmonės išvyksta iš jau nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos, o skirtinga sociokultūrinė patirtis lėmė, kad net lietuvių centruose naujosios emigracijos bangos atstovai telkėsi į paralelines

²⁰⁴ Eidintas, p. 330.

²⁰⁵ Vilmantė Kumpikaitė-Valiūnienė. Four Lithuanian Emigration Waves: Comparison Analysis of the Main Host Countries: Perspectives for Understanding and Managing Diaspora Business and Resources. In: *Diaspora Networks in International Business*, 2018, p. 159-160.

²⁰⁶ Ten pat.

²⁰⁷ Skirmantė Grybauskienė. Lietuvių diaspora Airijoje: antrosios kartos emigrantų kalbų vartojimas, nuostatos, etninė tapatybė. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2024, nr. 2 (38), p. 9.

socialines struktūras. Vis dėlto ilgainiui šios bangos pamažu susiliejo, o šiandien Lietuvių bendruomenių struktūrose vyrauja naujausios emigracijos atstovai.

Kaip ir ankstesnių emigracijos bangų atstovams, šiuolaikiniams migrantams būdinga siekti išlaikyti etnolingvistinį tapatumą. Dalis išvykusiųjų, ypač pirmaisiais metais, tikėjo, kad jų emigracija yra laikina ir kad jie sugrįš į Lietuvą, todėl lietuvių kalbos išsaugojimas tapo svarbiu tikslu. Poreikis užtikrinti jaunosios kartos lietuvišką ugdymą ir kalbos mokėjimą skatino naujuosius migrantus jungtis prie lietuvių bendruomenių bei lituanistinių mokyklų. Siekdami vaikus užimti, socializuoti ir supažindinti su Lietuva, jie vedė juos į šeštadienines mokyklas, o tokios galimybės neturėdami – ėmė patys jas kurti.

Kaip ir ankstesnių migracijos bangų atveju, lietuviškumo išlaikymu pirmiausia susirūpinta šeimose ir jaunos mamos buvo tos, kurios steigė lituanistines mokyklėles. Daugelio šiandieninių lituanistinių mokyklėlių istorija prasideda nuo mamų siekio, kad jų vaikai bendrautų lietuviškai, per dainas, šokius, įdomias veiklas mokytųsi lietuvių kalbos²⁰⁸. Tik vėliau imama ieškoti metodinės paramos, jungtis į lituanistinių mokyklų tinklus. A. Eidinto pastebėjimu, lituanistinės mokyklėlės, įsteigtos jaunų mamų rūpesčiu, buvo ta forma, kuri greičiausiai kūrėsi ir naujuose imigracijos centruose²⁰⁹.

Kaip pavyzdį galima pateikti situaciją, susiklosčiusią Sietle 1993 m., kur trys šeimos, auginusios mokyklinio amžiaus vaikus, suformavo neformalią mokyklėlę. Mamos-mokytojos, nieko nežinodamos apie lygiagrečiai egzistuojančią JAV LB sukurtą plačią lituanistinio ugdymo metodinę medžiagą, rėmėsi tuo, iš ko mokėsi pačios, būdamos mokinėmis. Ši medžiaga, be abejo, nebuvo pritaikyta mokyti lietuvių kalbą kaip užsienio kalbą²¹⁰.

Nauja masinės emigracijos banga paskatino ir naujų lituanistinio švietimo įstaigų steigimą ar senųjų atgaivinimą²¹¹. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę lituanistinės (formaliojo ir neformaliojo švietimo įstaigos veikė) JAV, Kanadoje, Didžioje Britanijoje, Australijoje, Vokietijoje, Lenkijoje. Tyrėjų duomenimis buvo atgaivinta net keletas XX a. pirmoje pusėje įsisteigusių mokyklų²¹². Pvz. Monrealio lituanistinė mokykla.

Paradoksas, bet Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas neigiamai paveikė diasporos gyvenimą. Pirmaisiais nepriklausomybės metais užsienio lietuvių dėmesys buvo nukreiptas į Lietuvą, jai buvo skiriami ir diasporos materialiniai resursai. Tai gali būti vienas iš paaiškinimų, kodėl XX a. 10 deš. JAV lituanistines mokyklas lankė rekordiška mažas moksleivių skaičius. Augti jis pradėjo tik XXI a. pradžioje.²¹³

Kristinos Jakaitės-Bulbukienės ir Akvilės Matulionytės teigimu, vienas ryškiausių naujausios emigracijos bangos lituanistinių mokyklų bruožų, skiriančių jas nuo ankstesnių laikotarpių, yra santykis su bažnyčia. Nors kai kurios mokyklos ir šiandien veikia prie parapijų, tačiau reikšminga jų dalis nuo bažnyčios jau nepriklauso.²¹⁴

Šiuolaikinės lietuvių migracijos bangos ypatybė — nenoras steigti oficialias organizacijas. Daugelis mokyklų veikė neoficialiai, jų vadovybės yra linkusios keistis²¹⁵. Vis dėlto poreikis mokytis vaikus gimtosios kalbos tapo vienu iš akstinių kurtis ne tik lietuviškoms mokykloms, bet ir lietuvių bendruomenėms. Pvz. Graikijoje LB įsisteigė 2002 m., o mokykla veiklą pradėjo veikti 2003 m.²¹⁶

²⁰⁸ Lituanistinės mokyklos [interaktyvus] <https://lietuviai.fr/lituanistines-mokyklos/>

²⁰⁹ Eidintas, 373.

²¹⁰ Karčiauskaitė, p. 135.

²¹¹ Vida Bagdonavičienė. Išeivijos lituanistinio švietimo kaita, p. 19-26.

²¹² Kristina Jakaitė-Bulbukienė, Akvilė Matulionytė. Motivation of Lithuanian Saturday School Heritage Language Teachers. *Journal of Eurasian Studies*. 2024, vo. 15 (2), p. 170.

²¹³ Karčiauskaitė, p. 135.

²¹⁴ Jakaitė-Bulbukienė, Matulionytė, p. 170.

²¹⁵ Ten pat.

²¹⁶ *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, p. 204.

Nors visos lietuvių emigracijos bangos sprendė lietuvių kalbos ir tapatybės išsaugojimo klausimus, naujausioji migrantų banga juos sprendžia spartaus komunikacijos technologijų vystymosi, globalizacijos ir kosmopolitizmo kontekste²¹⁷.

Galima konstatuoti, kad lituanistinis švietimas XXI a. 3 deš. yra įvairiapusis — beveik kiekviena mokykla pasižymi savitumu ir yra pritaikyta konkrečios vietos sąlygoms bei bendruomenės poreikiams²¹⁸. Didžiausią dalį sudaro neformalaus ugdymo mokyklos. Jų yra 254, jose šiuo metu mokosi daugiau nei 12,5 tūkstančių mokinių. Daugiausia mokyklų: JK – 55, JAV – 40; Airija – 15, Norvegijos Karalystėje 14, Ispanijoje 10, Rusijoje 10, Vokietijoje 9, Kanada 8²¹⁹.

Dalis jų skaičiuoja ilgametę istoriją, dalis įsikūrusios visai neseniai. Šioje grupėje stebimas greičiausias augimas. Pvz. 2007 m. veiklą pradėjo 14 naujų mokyklų Airijoje ir Š. Airijoje, Belgijoje, Čekijoje, JK, JAV, Japonijoje, Vokietijoje; 2008 m. įsisteigė 5 naujos mokyklos Šiaurės Airijoje, JK, Šveicarijoje, Australijoje²²⁰. 2024 m. veiklą pradėjo, atnaujino arba naujus padalinius įkūrė 22 lituanistinės mokyklos. 2025 m. (po kelerių metų pertraukos) buvo atkurta lituanistinė mokykla Prahoje, o 2025 m kovą duris atvėrė pirmoji tokio tipo mokykla Naujojoje Zelandijoje²²¹.

Dalis šių mokyklų veikia pagal kraštų bendruomenių pasirengtas programas (pvz. JAV), dalis, ypač naujai besikuriančių mokyklų mokytojų rengia asmenines programas, remdamiesi Lietuvoje leistomis programomis ir vadovėliais²²². Mokinių skaičius — įvairus, nuo kelių mokinių, iki kelių šimtų. Gausiausia šiuo metu yra Lemonto „Maironio lituanistinė mokykla“, kurią 2025 m. vasaros duomenimis, lankė daugiau nei 500 moksleivių ir dirbo apie 50 mokytojų.

Tėvų komitetai rūpinasi lituanistinių mokyklų gyvavimu — ieško patalpų, mokytojų, didžia dalimi finansiškai prisideda prie mokyklų išlaikymo²²³. Dauguma šių mokyklų remiasi į mokytojų, tėvų, bendruomenės savanorystę ir paramą²²⁴.

2020-2022 m. visą pasaulį paralyžavusi COVID-19 pandemija paveikė ir užsienio lietuvių švietimo įstaigas. Nors dalis mokyklų buvo priverstos užsidaryti, vis dėlto pandemija lėmė virtualaus mokymosi būdo įsitvirtinimą užsienio lietuvių lituanistiniame švietime - daugelis mokyklų organizavo savo veiklą virtualiai, susikūrė net gi atskira virtualių lituanistinių mokyklų grupė²²⁵. Virtualaus mokymosi įgūdžiai leido išspręsti didelių atstumų, ankstyvo kėlimosi savaitgaliais, ilgų vairavimo ir laukimo valandų problemą. Šiuo metu virtualios mokyklos veikia Brazilijoje, Čilėje, Ispanijoje, Italijoje, JK, JAV, Norvegijoje, Prancūzijoje, Taivane.

Egzistuoja neregistruotos mokyklos, naujai įsisteigusios, jungiančios vos kelias šeimas²²⁶.

Antroji pagal gausumą lituanistinių mokyklų grupė yra mokyklos, kurios teikia formalų išsilavinimą. Šiose užsienyje veikiančiose bendrojo lavinimo mokyklose dalis pamokų (lietuvių kalba, Lietuvos istorija, muzika ir kt. dalykai) yra mokomi lietuvių kalba. Pamokos lietuvių kalba tokiose mokyklose gali sudaryti iki 50 proc. pamokų²²⁷.

Šiai lituanistinio švietimo grupei priskiriamos ir taip vadinamosios Europos mokyklos. Pastarosios yra skirtos ES institucijų darbuotojų vaikams²²⁸.

Dar viena galimybė užsienyje gyvenantiems lietuvių migrantų vaikams yra nuotoliu studijuoti Lietuvos mokyklose. Švietimo mokslo ir sporto ministerijos duomenimis, šiuo metu net devynios

²¹⁷ Jakaitė-Bulbukienė, Matulionytė. p. 170.

²¹⁸ Vida Bagdonavičienė. Lituanistinio švietimo struktūra pasaulyje ir TMID veiklos kryptys, p. 18.

²¹⁹ Lituanistinio švietimo įstaigos. <https://www.aikos.smm.lt/Registrai/Lituanistinio-svietimo-istaigos/SitePages/Pagrindinis.aspx?ss=ec16e32d-fd1c-4e27-aaef-49348d835409>

²²⁰ Vida Bagdonavičienė. Lituanistinio švietimo struktūra pasaulyje ir TMID veiklos kryptys., p. 19.

²²¹ Lituanistinis švietimas [interaktyvus] <https://globalilietuva.urm.lt/gyvenu-uzsienyje/lituanistinis-svietimas/232>

²²² Ten pat.

²²³ Ten pat, p. 19.

²²⁴ Jakaitė-Bulbukienė, Matulionytė, p. 167.

²²⁵ Ten pat.

²²⁶ Ten pat.

²²⁷ Vida Bagdonavičienė. Lituanistinio švietimo struktūra pasaulyje ir TMID veiklos kryptys, p. 19.

²²⁸ Jakaitė-Bulbukienė, Matulionytė, p. 170.

mokymo įstaigos Lietuvoje siūlo nuotolinį mokymąsi užsienyje gyvenantiems lietuviams: Šiaulių „Sandoros“ progimnazija, Vilniaus Ozo gimnazija, Šiaulių Simono Daukanto gimnazija, Akmenės rajono jaunimo ir suaugusiųjų mokymo centras, Kretingos rajono švietimo centras, Kauno suaugusiųjų ir jaunimo mokymo centras, Vilniaus lietuvių namai, Vilniaus privati gimnazija, UAB Karalienės Mortos mokykla²²⁹. Ir kitos mokyklos yra bandžiusios organizuoti tokį mokymą. Šis mokymosi modelis labiausiai tinka, kai emigracija yra trumpalaikė ar ribotos trukmės, kai nenorima nutraukti vaikų ugdymo proceso, kad grįžę į Lietuvą jie galėtų tęsti mokslus pagal bendrojo ugdymo programas²³⁰.

Lituanistines mokyklas pasaulyje lanko tik nedidelė dalis užsienyje gyvenančių lietuvių kilmės vaikų – vos apie 5–7 proc. lietuvių kalbos žinias gilina lituanistinėse mokyklose.²³¹ Daugelis šių mokyklų yra dar jaunos, veikiančios jaunose bendruomenėse. Dar trūksta laiko perspektyvos įvertinti besiklostantį užsienio lietuvių lituanistinio švietimo modelį, programas ir metodines priemones, jų atitikimą moksleivių, tėvų, bendruomenių ir Lietuvos interesus. 2021 m. įkurta Lituanistinių mokyklų asociacija²³², nuo 2021 m. vykstantys Lituanistinio švietimo forumai, publikacijos Lietuvos ir diasporos medijoje ir kt. priemonės skatina lituanistines mokyklas matyti kaip neatsiejamą lietuvių diasporos ir *globalios Lietuvos* dalį.

Apibendrinant galima pastebėti, kad po 1990 m. prasidėjusi intensyvi emigracija lėmė naujų lietuvių bendruomenių ir lituanistinių mokyklų kūrimąsi visame pasaulyje. Dažniausiai jos steigėsi tėvų, ypač jaunų mamų, iniciatyva, siekiant išsaugoti vaikų ryšį su gimtąja kalba ir kultūra. Šiuolaikinės mokyklos yra įvairialypės – nuo neformalaus savaitgalinio ugdymo iki formalaus išsilavinimo, vis dažniau pasitelkiant virtualų mokymąsi. Nors lituanistinėse mokyklose mokosi tik nedidelė dalis lietuvių kilmės vaikų, jos išlieka svarbiu lietuviškos tapatybės išsaugojimo ir formavimo įrankiu globalioje erdvėje.

APIBENDRINIMAS:

XIX a. antroje pusėje–XXI a. pradžioje lituanistinių mokyklų raida glaudžiai siejosi su emigracijos bangomis, tautinės savimonės stiprėjimu ir pastangomis išlaikyti lietuvišką tapatybę svetur. Nuo pat pirmųjų kartų lituanistiniame ugdyme vyravo etnolingvistinė perspektyva, kuri vėlesnėse kartose pamažu užleido vietą etnokultūrinei dominantei, tačiau kartu su naujų imigrantų įtaka ji išliko svarbi sąlyga diasporos kalbiniam ir kultūriniam gyvybingumui.

Pirmieji ugdymo židiniai formavosi JAV, kur svarbų vaidmenį atliko dvasininkai ir vienuolijos, vėliau – Lietuvos valstybės institucijos bei diplomatai.

²²⁹ Išvykstantiesiems gyventi ir mokytis į užsienį: nuotolinis mokymasis [interaktyvus] <https://smsm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/smm-svietimas/informacija-atvykstantiems-is-usienio-isvykstantiems-i-uzsieni/isvykstantiems-gyventi-ir0mokytis-i-uzsieni/> [žiūrėta 2025 08 12]

²³⁰ Į užsienį išvykusių mokinių nuotolinis mokymas: ar padėsime emigrantų vaikams išsaugoti lietuviškumą? *Švietimo problemos analizė*. 2019, nr. 6, [interaktyvus] https://smsm.lrv.lt/public/canonical/1725261502/5907/I_uzsieni_isvykusių_mokiniu_nuotolinis-mokymas.pdf [žiūrėta 2025 08 11]

²³¹ Barbora Turauskaitė. Žvilgsnis į virtualias lituanistines mokyklas: iššūkiai, inovatyvus mokymas ir ryšio su tėvyne svarba [interaktyvus] https://www.lrt.lt/lituanica/aktualijos/751/2088287/zvilgsnis-i-virtualias-lituanistines-mokyklas-issukiai-inovatyvus-mokymas-ir-rysio-su-tevyne-svarba?srsltid=AfmBOoqphx6kHVIg5iLdLsYJOsPOMs0pKAuLiTt0c2L5_NRoGIxCI17n; Virtualių lituanistinių mokyklų vadovės pirmąkart susibūrė bendram tikslui [interaktyvus] <https://pasauliolietuvis.lt/virtualiu-lituanistiniu-mokyklu-vadoves-pirmakart-susibure-bendram-tikslui/?print=print> [žiūrėta 2025 08 11]

²³² Dar vienas žingsnis stiprinant lituanistinį švietimą užsienyje – įkurta Lituanistinių mokyklų asociacija [interaktyvus] <https://www.lrt.lt/lituanica/pasaulio-lietuviu-balsas/753/1421604/dar-vienas-zingsnis-stiprinant-lituanistini-svietima-uzsienyje-ikurta-lituanistiniu-mokyklu-asociacija?srsltid=AfmBOoqNf7o5qnZqnow3lrI8Nscs3lWyCufkiSZH2CdGkuoz7Q5qjoL3>

Pokariu išvietintųjų asmenų stovyklose lituanistinis švietimas užtikrino, kad tremties metai vaikams netaptų „prarasta laiko atkarpa“, o švietimo organizavimas rėmėsi iki okupacijos Lietuvoje galiojusiomis programomis.

1949–1990 m. mokyklos veikė daugiausia kaip paralelinės struktūros prie vietos švietimo sistemų, remiamos vietos bendruomenių ir Pasaulio lietuvių bendruomenės, kurios koordinavo programas, mokytojų rengimą ir vadovėlių leidybą.

Šeimos ir organizuoto papildomo švietimo pastangos tapo svarbiu būdu kuo ilgiau išsaugoti iš Tėvynės atsineštą pasaulėvaizdį ir lietuviškos tapatybės formas.

Po 1990 m. prasidėjo intensyvus lituanistinio švietimo augimas, kurį skatino naujos migracijos bangos, Lietuvos valstybės įsitraukimas ir kryptingos diasporos politikos formavimas. Šiuolaikinės mokyklos įvairuoja nuo neformaliojo savaitgalinio ugdymo iki formaliojo švietimo modelių, vis dažniau taikant nuotolinį mokymąsi. Nors jas lanko tik dalis lietuvių kilmės vaikų, jos išlieka esminiu lietuviškos tapatybės išsaugojimo ir sklaidos įrankiu globalioje erdvėje. Mokytojai, tėvai, Lietuvos akademinė visuomenė ir valstybės institucijos lituanistinį švietimą laiko vienu svarbiausių veiklos su diaspora prioritetų.

Pastaraisiais metais kai kuriose šalyse lituanistinio švietimo galimybes riboja politiniai suvaržymai, kariniai konfliktai ir asimiliacijos spaudimas, tačiau lituanistinės mokyklos išlieka gyvybingais lietuviškos kultūros ir kalbos centrais, kuriuos remia Lietuvos institucijos ir vietos bendruomenės.

DAUGIAU, GILIAU, PLAČIAU:

ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Globalizacijos iššūkiai lietuvių išeivijos švietimui. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 9-16.

Amerikos lietuvių istorija, red. Antanas Kučas. Boston, 1971.

AUGUSTANAČIŪTĖ, Birutė, VAITKIENĖ, Janina. Tautinio identiteto išsaugojimas Vasario 16-osios gimnazijoje. *Gimtoji kalba mokykloje*, Šiauliai, 2016, p. 6-18.

Australijos lietuvių metraštis II. Adelaidė, 1983.

Australijos lietuvių metraštis. Sydney, 1961.

BAGDONAČIENĖ, Vida. Lituanistinio švietimo struktūra pasaulyje ir TMID veiklos kryptys. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 17-22.

BAGDONAČIENĖ, Vida. Išeivijos lituanistinio švietimo kaita. *Gimtasis kraštas*, 2012, t. 5, p. 19-26.

BARĖNAS, Kazimieras. *Britanijos lietuviai 1974-1994*. Londonas, 1997.

BARĖNAS, Kazimieras. *Britanijos lietuviai. 1947-1973*. London, 1973.

BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945-1954*. Vilnius: Versus Aureus, 2012.

BERNOTAITĖ, Sandra. Agnės Lukšytės kūryba egzilio literatūros paraštėse. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2022, nr. 1 (33), p. 119-136.

DAUGĖLA, Juozas. *Lietuviai Brazilijoje*. Kaunas, 1933

EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuva ir masinė išeivystė 1868-2020 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021.

GRYBAUSKIENĖ, Skirmantė. Lietuvių diaspora Airijoje: antrosios kartos emigrantų kalbų vartojimas, nuostatos, etninė tapatybė. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2024, nr. 2 (38), p. 7-21.

JAKAITĖ-BULBUKIENĖ, Kristina, MATULIONYTĖ, Akvilė. Motivation of Lithuanian Saturday School Heritage Language Teachers. *Journal of Eurasian Studies*. 2024, vo. 15 (2), p. 166-179

JAV LB trys dešimtmečiai. Brooklyn, NY, 1982.

JUODĖNAITĖ, Gabija. Lietuvių tremtinių vaikų švietimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2021, 1(49), p. 77-85.

Kanados lietuvių organizacijų žinynas. Lithuanian Canadian Community, 2002

- KARČIAUSKAITĖ, Indrė. Lituaništinis švietimas emigracijoje. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2008, nr. 2 (6), p. 117-141.
- KUMPIKAITĖ-VALIŪNIENĖ, Vilmantė. Four Lithuanian Emigration Waves: Comparison Analysis of the Main Host Countries: Perspectives for Understanding and Managing Diaspora Business and Resources. In: *Diaspora Networks in International Business*, 2018, p. 159-181.
- Lietuvių švietimas Vokietijoje*. Red. Vincentas Liulevičius. Chicago, 1969.
- LIULEVIČIUS, Vincentas. *Iševijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Chicago, 1981.
- MAČIULIS, Dangiras, JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918-1940 metais*. Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- MASILIONIS, Juozas, PETERSONIENĖ, Stasė. *Lietuviškasis švietimas Šiaurės Amerikoje*. Chicago, 2000.
- MISIŪNAS, Remigijus. JAV lietuvių švietimo, savišvietos ir skaitymo klausimai iševijos periodikoje (iki 1904 m.). *Knygotyra*. 2017, T. 69, p. 42-83.
- Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949-2003*, Vilnius, 2004.
- PEČKUS, Kęstutis, RAČKAUSKAS, Jonas. *Užsienio lietuvių švietimo ir pedagoginės minties istorijos metmenys*. Chicago, 1994.
- PUKIENĖ, Vida. Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. *Istorija*. 2008, nr. 70, p. 17-27.
- STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944-2000*. Vilnius-Punkskas, 2004.
- Tautinių mažumų ir iševijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės parama užsienio lietuvių organizacijoms*. Vilnius, 2008,
- ULEVIČIUS, Pranas. *Pietų Amerikos lietuviai*. Vilnius, 1960.